

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra sociální a kulturní ekologie

Teorie ekologické modernizace – fakta a souvislosti

Historická perspektiva, podmínky a limity neoliberalního konceptu
udržitelnosti

Diplomová práce

Autorka práce: Bc. Alena Oharková
Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Arnošt Novák

Praha 2011

Bibliografický záznam

Oharková, A. (2011). *Teorie ekologické modernizace – fakta a souvislosti. Historická perspektiva, podmínky a limity neoliberálního konceptu udržitelnosti*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta humanitních studií, Katedra sociální a kulturní ekologie. Vedoucí diplomové práce Mgr. et Mgr. Arnošt Novák.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 20. 5. 2011

Podpis:

Děkuji Mgr. et Mgr. Arnoštu Novákovi za vedení této diplomové práce, dále všem autorům teorie ekologické modernizace, kteří mi ochotně zaslali své texty a poskytli cenné konzultace.

Děkuji také celé své rodině, přátelům a kolegům za podporu.

Anotace:

Práce se zabývá syntézou myšlenek teorie ekologické modernizace, která se rozvíjí od 80. let 20. století zejména v zemích západní Evropy a jejíž ambicí je vysvětlit, interpretovat a navrhovat environmentální reformy v prostředí kapitalismu, industrializace a globalizace. Teorie ekologické modernizace vyjadřuje názor, že neustálý industriální rozvoj nevede nevyhnutelně k degradaci životního prostředí, ale naopak přináší nejlepší možnou cestu z environmentální krize. Přestože je teorie ekologické modernizace poměrně mladým konceptem, během prvních třiceti let své existence se značně rozšířila a diverzifikovala, získala nespočet zastánců i odpůrců, vyprovokovala množství debat a podnítila vznik mnoha empirických výzkumů. Tento rozvoj měl však kromě nových poznatků za následek také určité rozmělnění teorie ekologické modernizace, která se tímto stala nepřehlednou, nejasnou a rozporuplnou. Tato diplomová práce se pokouší dát teorii ekologické modernizace určitý rámec, upřesnit nejen její hlavní myšlenky a cíle, ale také kontext a podmínky nutné k její životaschopnosti. Zároveň je zde poukázáno na limity teorie ekologické modernizace z hlediska kritiky některých z podmínek, které tato teorie vyžaduje.

Annotation:

This diploma thesis deals with the synthesis of ideas of ecological modernization theory, which has been developing since the 80's of the 20th century particularly in Western Europe. The ecological modernization theory wants to explain, interpret and propose environmental reforms in conjunction with continued economical growth, industrial development and globalization. The ecological modernization theory argues that a continuous industrial development does not lead inevitably to environmental degradation, but rather provides the best possible way out of the environmental crisis. Although the ecological modernization theory is a relatively young concept, during the first thirty years of its existence has greatly expanded and diversified, gained countless supporters and opponents, provoked a number of debates and inspired many empirical studies. This development, however, has led not only to new findings but also resulted in a dilution of the ecological modernization theory, which thereby has become confusing, vague and inconsistent. This thesis attempts to give a framework to the ecological modernization theory to specify not only its main ideas and goals, but also the context and conditions necessary for its viability. This paper will also critically discuss the limits of the ecological modernization in the light of criticism of some of the conditions that the theory requires.

Klíčové pojmy: ekologická modernizace, industrializace, kapitalismus, ochrana životního prostředí, technologie, environmentální inovace, věda, pokrok

Keywords: ecological modernization, industrialization, capitalism, environmental protection, technologies, environmental innovation, science, progress

OBSAH

1. ÚVOD	7
2. CÍLE	9
3. METODOLOGIE	10
3.1 Hermeneutika	11
3.2 Tematická analýza textu.....	13
3.3 Vymezení pojmů	14
4. TEORIE EKOLOGICKÉ MODERNIZACE	17
4.1 Kořeny teorie ekologické modernizace – od Římského klubu po Al Gorea.....	17
4.2 Historická perspektiva – tři vlny teorie ekologické modernizace	19
4.3 Definice teorie ekologické modernizace a jejích cílů	25
4.4 Ekologická modernizace jako politicko-ekonomická teorie	28
4.5 Ekologická modernizace jako teorie technologických transformací.....	30
4.6 Ekologická modernizace jako teorie proměn sociálních hnutí.....	32
5. PODMÍNKY EKOLOGICKÉ MODERNIZACE	35
5.1 Podmínky nutné pro rozvoj a životaschopnost ekologické modernizace	35
5.2 Politicko-ekonomický kontext	36
5.3 Politický kontext	38
5.4 Sociální kontext.....	38
5.5 Aktéři ekologické modernizace.....	40
5.6 Základní předpoklady teorie ekologické modernizace.....	45
6. LIMITY TEORIE EKOLOGICKÉ MODERNIZACE	48
6.1 Kompatibilita kapitalismu a environmentálních cílů	49
6.2 Víra ve vědecké poznání a v technologický pokrok.....	54
6.3 Omezení na rozvinuté země bohatého severu	57
6.4 Pojetí přírody, životního prostředí a environmentálních problémů	60
7. ZÁVĚR	64
8. Profily zakladatelů teorie ekologické modernizace	69
9. Seznam použitých zdrojů	70
Literatura	70
Internetové zdroje.....	74

1. ÚVOD

S obnovením zájmu o přírodu a životní prostředí v 60. a 70. letech 20. století se sociální vědci začali zabývat environmentálními otázkami ve snaze vysvětlit příčiny devastace životního prostředí. V centru jejich zájmu byla otázka, jak lidské chování, kapitalistické instituce, kultura masové spotřeby, neúspěšné vládní aparáty a rozvoj industrialismu a technologií přispívají k neustálému zhoršování životního prostředí. V 70. a 80. letech minulého století se objevilo dostatečné množství důvodů pro hledání vysvětlení neustále se prohlubující degradace životního prostředí. Výsledkem bylo množství odborných (i laických) textů „o kořenech ekologické krize“ (Mol, Spaargaren, 2009). Rozličné vědní obory a myšlenkové školy kladly důraz na různé institucionální a behaviorální rysy společnosti, které považovaly za původce a příčiny této krize.

Jedním z hlavních teoretických proudů analyzujících původ, charakter a možná řešení environmentálních problémů byla a doposud je teorie ekologické modernizace (EM). Teorie EM zjednodušeně řečeno obhajuje možnost dosažení ekonomických a environmentálních cílů současně. Její základní rysy nalezneme již v 70. letech v díle manželů Meadowsových *Meze růstu* (1972), oficiálně se však o teorii EM začíná hovořit až na počátku 80. let v západní Evropě. Původně se tato teorie zaměřovala zejména na spotřebu přírodních zdrojů a dopady průmyslových aktivit na životní prostředí. Hlavním argumentem v tomto stádiu vývoje EM byla potřeba environmentálně orientovaných technologických inovací jako klíčové strategie pro řešení (již nastalých) environmentálních problémů.

Postupem času se však teorie EM rozšířila – vedle zkoumání možných změn systému produkce se začala zabývat také příčinami těchto změn. Vynořila se nová témata jako EM vládního systému (participativní demokracie, dobrovolné dohody, ekonomické nástroje, preventivní politická opatření) a EM nevládního sektoru (rozvoj zeleného trhu, užší vztahy mezi neziskovými organizacemi a korporátním sektorem). Ve výsledku byla teorie EM významně rozšířena a oproti prvotní verzi kombinuje aspekty technologické, politické i sociologické.

Na počátku se většina ekomodernistických studií věnovala změnám v západní Evropě, ovšem trendy v globální dynamice (mezinárodní trh, difúze politických praktik, aktivity mezinárodních nevládních organizací) a jejich dopady na zbytek (nezápadoevropského) světa, přiměly některé teoretiky EM k novému zamyšlení. Ve svých

studiích se pokusili aplikovat EM i na jiné světové regiony ve snaze určit, zda a za jakých podmínek je EM použitelná i pro jiné světové regiony.

Přestože je EM poměrně mladým konceptem, během prvních třiceti let své existence se značně rozšířila a diverzifikovala, získala nespočet zastánců i odpůrců, vyprovokovala množství debat a podnítila vznik mnoha empirických výzkumů. Tento rozvoj měl však kromě nových poznatků a teorií za následek také určité rozmělnění teorie EM. Pod pojmem EM se dnes většině lidí vybaví jen zlomek toho, co ve skutečnosti zahrnuje. Co vlastně je teorie EM? Čím vším se teoretikové EM zabývají a jaké jsou jejich závěry? Lze najít nějaký průnik mezi různorodými koncepty? Jaké jsou limity této teorie? Na tyto a další otázky se v této práci pokusím nalézt odpovědi.

2. CÍLE

Původním záměrem mé práce byla komparace teorie EM s konceptem trvale udržitelného rozvoje. Postupným studiem velkého množství textů týkajících se obsáhlé, do dnešní doby již značně rozšířené a v neposlední řadě rozporuplné teorie EM jsem dospěla k závěru, že samotná syntéza teorie EM je dostatečným tématem pro diplomovou práci. Pokud je mi známo, nebylo obdobné téma zatím nikde jinde v českém univerzitním prostředí zpracováno, a dovoluji si proto tvrdit, že již pouhá syntéza rozličných teorií, předpokladů a názorových postojů představitelů doposud nekompaktní teorie EM bude přínosem. Syntézou (z řec. syn-thesis, spojovat) zde mám na mysli proces spojování dvou nebo více částí do jednoho celku, shrnutí (Klimeš, 1981). Pokusím se dát teorii EM určitý rámeček, a to jak historický, tak tematický. Ve snaze pokrýt všechny aspekty teorie EM poukážu také na omezení a rozpory této teorie.

Tato diplomová práce si tedy klade za cíl zodpovědět následující otázky:

- 1) Jaká jsou hlavní témata teorie EM?
- 2) Jaké podmínky (společenský, politický a ekonomický kontext) jsou potřeba pro možný rozvoj EM v praxi?
- 3) Kdo jsou aktéři EM?
- 4) Jaké jsou limity teorie EM?

3. METODOLOGIE

Při psaní diplomové práce jsem vycházela z odborných článků hlavních představitelů teorie EM (Arthur P. J. Mol, Gert Spaargaren, Maarten Hajer, Joseph Huber a mnoho dalších), ze sborníků z konferencí o EM a také z textů uznávaných autorů působících na evropských a amerických univerzitách věnujících se této problematice. Vzhledem k tomu, že tématu teorie EM se v českém jazyce věnuje opravdu minimum odborných textů,¹ vycházela jsem zejména z anglických textů věnujících se této problematice. Vedle sekundární literatury jsem zvolila značné množství literatury primární, v některých případech jsem také kontaktovala samotné autory teorie EM a konzultovala s nimi některá rozporuplná témata. Nutno dodat, že kvůli neznalosti holandského a německého jazyka jsem musela vynechat primární nizozemskou a německou literaturu a spokojit se s anglickými překlady či odkazy na německé představitele EM v pozdějších anglických textech. V 6. kapitole pojednávající o limitech teorie EM jsem vedle textů od teoretiků EM použila texty uznávaných sociologů, ekonomů a politologů, kteří se ve svých dílech buď tematicky zaměřili na jeden či více aspektů souvisejících s klíčovými podmínkami teorie EM (viz kapitola 5), anebo se přímo kriticky vyjádřili k některým stanoviskům teorie EM.

Pro analýzu psaných textů existuje několik možných metod, rozhodovala jsem se mezi komparativní analýzou, hermeneutikou a metodou tematické analýzy textu. Jelikož jsem ustoupila od původního záměru srovnání konceptu EM a trvale udržitelného rozvoje a rozhodla jsem se zaměřit na samotnou teorii EM, metoda komparativní analýzy již není vhodná.

V **hermeneutice** jde o přístup zdůrazňující hluboké porozumění textu, který máme k dispozici. Klade důraz na uvědomování si vzájemného propojení faktu a hodnoty a na hledání významu uvnitř materiálu v kontextu, v němž vznikl (Kronick, 1997). **Tematická analýza textu** (Ryan, Bernard, 2003) je jednou z novějších metod kvalitativního výzkumu

¹ V českém akademickém prostředí se teorii EM okrajově věnuje PhDr. Oleg Suša CSc., který tomuto tématu věnoval článek *Co je ekologická modernizace?* zveřejněný v Literárních novinách č. 4 z r. 2002 a článek *Systémová kooptace občanských hnutí. Součást opětovné legitimizace moci či ekologická modernizace?* vydaný v rámci sborníku textů AV ČR v edici Filosofie a sociální vědy – Demokracie, veřejnost a občanská společnost z r. 2004 (ed. Marek Hrubec). Dále pod vedením doktora Suši vznikla v r. 2005 bakalářská práce *Ekologická modernizace a udržitelný rozvoj* (autorem je Ondřej Pašek, student sociologie na FF UK), která se snaží o komparaci EM a trvale udržitelného rozvoje. Po prostudování této práce jsem se rozhodla nezahrnovat ji do zdrojů, ze kterých čerpám informace pro vlastní diplomovou práci. Dle mého názoru obsahuje povšechné definice a kategorie EM většinou bez udání zdroje. Hodnocení jiných prací na tomto místě mi nepřísluší, ale zdůvodnění nevyužití této práce považuji za podstatné.

a pro účely mé diplomové práce jsem se rozhodla ji použít jako doplňkovou metodu k hermeneutice.

3.1 Hermeneutika

Dle Grondina (1997: 13) bylo slovo hermeneutika použito poprvé v 17. století, kdy znamenalo „umění výkladu“. Až do konce 19. století měla hermeneutika obvykle „[...] formu nauky, jež slibovala, že poskytne pravidla správného výkladu. Její záměr byl převážně normativního, ba technického rázu. Omezovala se na to dát vysloveně interpretativním vědám do ruky metodické pokyny, aby se na poli interpretace pokud možno předcházelo svévoli.“

Historii hermeneutiky lze však dle Grondina (1997: 33) sledovat zpět až do antiky: „Vedle racionalistických eleatů a platoniků existovala řada relativistických sofistů, kteří velmi dobře věděli o mocensky podmíněné perspektivě lidského posuzování.“ Slovo hermeneutika souvisí s řeckým výrazem „ερμηνεύς“, které označovalo interpreta nebo-li toho, kdo „činí věci jasnými“. Řecký výraz pro interpreta má své kořeny v řecké mytologii, kde se odvozovalo od boha Herma, vynálezce písma a řeči, jenž lidem tlumočil (interpretoval) poselství bohů. Hermeneutika jako vědecká metoda, jež se snaží porozumět určitému textu, aby jeho význam mohla dále interpretovat, má kořeny právě ve jméně boha Herma, který „činil poselství jasnými“.

Grondin (1997: 36) vymezuje pojem hermeneutiky jako teorii interpretace, jejíž předmětem je „[...] činit smysl srozumitelným“ a rozlišuje dva základní typy hermeneutiky – normativně metodickou a fenomenologickou. Normativně metodická hermeneutika je „[...] souhrn pravidel, metodickým návodem pro zacházení s texty. Tato teorie chtěla učit, jak se má interpretovat, aby vymýtila libovůli v universu interpretací.“ (Grondin, 1997: 34). V moderní době hermeneutiku rozpracovala německá filosofie (Friedrich D. E. Schleiermacher, Georg Simmel, Martin Heidegger a další), ovlivnila i metodologické práce Maxe Webera (Kronick, 1997) a vznikla nová hermeneutika fenomenologického rázu. Fenomenologická hermeneutika se má dle německých filosofů zřítí technicko-metodického rázu a „[...] přijmout obsáhlejší podobu filosofické nebo fenomenologické analýzy původního fenoménu interpretace.“ (Grondin, 1997: 34). Ve své fenomenologické verzi už hermeneutika neučí, jak se má interpretovat, ale jak se de facto interpretuje. V této práci jsem použila hermeneutiku metodickou, jelikož texty, které jsem zkoumala, nejsou filosofické povahy.

Základním principem hermeneutiky je hermeneutický kruh, který se původně uplatňuje při interpretaci náboženských a právních textů (Hendl, 2005). Vychází z toho, že jednotlivostem (např. částem textu) nemůžeme porozumět bez porozumění celku a naopak celek nemůžeme pochopit, pokud nechápeme jednotlivosti. „V praxi to znamená, že k jednotlivosti přicházíme s určitým předporozuměním, které se opírá o naše představy o celku. Toto předporozumění nám umožňuje prvotně pochopit onu jednotlivost, což se následně promítá do našeho lepšího porozumění celku. Na základě tohoto lepšího porozumění celku se můžeme vrátit k oné jednotlivosti a pochopit ji tentokrát o něco lépe, což opět přispívá k lepšímu porozumění celku a tak dále. Hermeneutický kruh představuje model prohlubujícího se poznání, a je tedy alternativou ke zevšeobecňujícímu kauzálnímu způsobu poznání.“ (Drulák, 2008: 20). Tento cyklický charakter interpretace zdůrazňuje, že význam textu musí být hledán v celém kulturním, historickém a literárním kontextu.

Hendl (2005: 74) shrnuje základní kroky textové hermeneutiky do devíti bodů:

1. Je nutné adekvátně přiřadit otázku nebo specifikovaný problém k celku textu.
2. V textu určujeme místa, která představují odpověď na položenou otázku.
3. Přistupujeme k procesu dokazování, přičemž využíváme citáty textu.
4. Pracujeme s primárními nebo sekundárními texty, jež mohou odkazovat k dalším autorům. Spíše používáme primární texty.
5. Přistupujeme k vyložení imanentního obsahu textu, který se nejdříve vztahuje k výpovědím daného autora, zpracováváme také latentní témata.
6. Interpretace „posilujeme“ a verifikujeme ostatními textovými zdroji stejného autora.
7. V rámci komparativního postupu porovnáváme interpretace textů různých autorů, jež mají vztah ke stejnému problému.
8. Je nutné zodpovědět otázku spolehlivosti textů (bezrozporná argumentace, původ textů, původnost a úplnost atd.).
9. S interpretací spojujeme i vysvětlení, tzn. hledáme odpovědi na otázku: „Proč se tak děje?“

Kronick (1997: 61) se ve své studii zabývá také praktickým využitím hermeneutiky jako interpretativního přístupu ve srovnání s pozitivistickými metodami: „[...] každá

analýza vyžaduje sadu otázek, které ji následně vedou. Na dokument se pak díváme jako na zdroj, jenž může být předmětem mnoha různých analýz. Kterákoliv z nich si proto musí nejdříve položit otázku, o níž si myslí, že může být z dokumentu zodpovězena. V obou metodologických rámcích musí být výběr dokumentu ospravedlněn. Zásady pro jeho ospravedlnění se však budou v každém z rámců lišit. Pozitivistická tradice bude texty pravděpodobně ospravedlňovat na základě důvodu, že jsou reprezentantem nebo náhodným výběrem toho, co je dostupné. Interpretativní přístup vyžaduje texty, jež jsou důležité samy o sobě, to znamená, že to jsou texty, které samotné mají mimořádnou důležitost. Žádná orientace na textovou analýzu není možná bez teoretického rámce, bez orientace podložené hlubokými znalostmi a bez otázek, které mají v rámci určité školy svůj význam. I tak volná metodologie, jakou je interpretativní přístup, vyžaduje hluboké vědecké poznatky, neboť se spoléhá na adekvátní porozumění kontextu a na zdůvodněné odmítnutí jiných, alternativních vysvětlení.“

3.2 Tematická analýza textu

Tato metoda vychází z předpokladu, že texty jsou soubory výpovědí, které jsou prostřednictvím témat organizovány do smysluplných celků (struktur). Témata mohou být jak nativní významové struktury, tak abstraktní konstrukty. Neexistuje však soubor témat, která by v textu čekala na odhalení. Témata se vynořují až jako výsledek užití výzkumné perspektivy nebo analytické techniky. „*Nalézání (klíčových) témat je základem většiny sociálních věd. Bez tematických kategorií nemají badatelé nic, co by mohli popsat, srovnat či vysvětlit.*“ (Ryan, Bernard, 2003: 86). Základní kámen této metody položil už v r. 1945 antropolog Morris Opler, který stanovil principy tematické analýzy: témata lze objevit pouze skrze manifestaci vyjádření (významů) ve formě dat, některé významy jsou kulturně podložené (legitimizované) a jiné ne a důležitost jednotlivých témat lze určit na základě četnosti jejich výskytu, dále pak dle souvislostí s dalšími tématy a také dle toho, do jaké míry je téma ovlivňováno specifickým kontextem doby (Opler, 1945). Témata tedy mohou vzejít přímo z dat, která máme k dispozici (tzv. induktivní přístup), ale také z určitého badatelova předporozumění zkoumanému fenoménu (tzv. a priori přístup). Obvykle dochází ke kombinaci obou těchto přístupů.

Ryan a Bernard (2003) popisují ve své studii celou řadu technik nalézání témat v textu. Zmíním zde pouze ty, které mohu v této práci použít (v závislosti na charakteru zkoumaných textů). Jsou to:

- a) hledání opakujících se motivů: jedná se o jeden z nejsnadnějších způsobů identifikace témat. Motivy mohou být jak významové, tak strukturní. Čím častěji se motiv v textu objevuje, tím je pravděpodobnější, že se jedná o téma. „*Kolikrát se motiv musí opakovat, aby bylo na jeho základě stanoveno (důležité) téma, je otevřená otázka a může o ní rozhodnout jen badatel sám.*“ (Ryan, Bernard, 2003: 89).
- b) konstantní srovnávání: porovnáváním oblastí textu se dá zjistit, co je spojuje či odlišuje, ono zjištění je téma. Porovnávat můžeme jednotlivá tvrzení, odstavce, články či rozhovory. Při srovnávání dvou a více delších textů si badatel klade zdánlivě banální otázky: Jak se tento text liší od předchozího? Jaké druhy výrazů a údajů jsou zmíněny v obou textech? Blíží se výpověď v daném textu mé vlastní zkušenosti?

Obě varianty v praxi znamenají pečlivé studium daného textu a barevné označování jednotlivých témat.

3.3 Vymezení pojmů

Na tomto místě uvádím definice či vymezení vybraných pojmů vyskytujících se v této práci. Nejedná se vždy o pojmy klíčové – uvádím zde veškeré pojmy, které si dle mého názoru zaslouží bližší rozvedení, na něž není v práci (zejména kvůli čitelnosti) prostor. Pojmy jsou řazeny abecedně:

Ekologická modernizace (EM) – definice EM jsou jedním z témat této práce (viz kapitola 4.3), na tomto místě spíše upřesním, jakým způsobem s tímto pojmem v práci nakládám. Zejména kvůli čitelnosti textu práce používám pojmy: EM, teorie EM, koncept EM. Teorie EM je objemný teoretický koncept, jehož autory jsou myslitelé z různých oborů (nejčastěji sociologie, ekonomie a politologie); soubor všech dostupných textů týkajících se EM. Tato teorie se nadále rozvíjí a narůstá, proto si dovoluji používat i slovo koncept. Pokud o EM nehovořím pouze v teoretické rovině, ale například jako o implementaci EM (např. kapitola 6.3), myslím tím soubor podmínek, aktérů a procesů směřujících v praxi k cílům stanoveným EM (o těchto pojednává zejména 5. kapitola).

Ekomodernistický – vycházející z teorie EM, např. ekomodernistický názor je názorem autorů teorie EM (z angl. originálu: ecomodernist).

Environmentální inovace – dle Hubera (2005: 4) jsou to jakékoli druhy inovací (technické, ekonomické, právní, institucionální, organizační či behaviorální), které vedou ke zlepšení kvality životního prostředí bez ohledu na jejich jiné možné výhody či důvody.

Environmentální problémy – jakákoliv změna stavu fyzického prostředí způsobená zásahem člověka do tohoto prostředí a přinášející důsledky, které společnost považuje z hlediska sdílených norem za nepřijatelné (Sloep, van Dam-Mieras, 1995). Braniš (Mezřický, 2005) rozděluje environmentální problémy do tří skupin – problémy týkající čerpání zdrojů (vodní zdroje, půda a suroviny a energetické zdroje), problémy znečištění prostředí (ovzduší, vody a půdy) a problémy související se službami přírody a jejich selháváním (skleníkový efekt a globální změna klimatu, narušení ozonové vrstvy, ohrožení biologické diverzity).

Environmentální uvědomění – v teorii EM se toto slovní spojení (z angl. originálu: environmental awareness) objevuje poměrně často (např. Mol, 1996; Jänicke, 1997; Pepper, 1999), nikde ovšem není blíže vysvětleno. Určitá kvalifikace by tomuto pojmu v rámci teorie jistě prospěla. Pro účely této diplomové práce definuji environmentální uvědomění jako aktivní zájem veřejnosti o environmentální otázky spojený s dostatečným množstvím dostupných a kvalitních informací týkajících se této problematiky.

Paradigma – ústřední pojem ve filosofii vědy Thomase Samuela Kuhna (z řec. originálu: paradeigma – vzor, model, příklad), který na základě historické rekonstrukce podává v díle *Struktura vědeckých revolucí* z r. 1962 obraz vývoje vědy jako přechodu od jednoho paradigmatu k druhému. Paradigmatem je společný vzor vědy v určitém období, model, ze kterého vycházejí vnitřně jednotné tradice vědeckého výzkumu (např. tradice koperníkovská, newtonovská apod.), určitá struktura představ, hodnot a postupů (Petrušek, 1994).

Neomarxismus – souhrnné označení pro sociologické, filosofické a ekonomické koncepce, které se snaží na základě nových interpretací Karla Marxe nebo na základě návratu k autentickému marxismu analyzovat nové jevy kapitalistické společnosti, fundovaně kritizovat praxi reálného socialismu a formulovat projekty politické činnosti alternativní jak vůči strategii a taktice komunistického hnutí, tak vůči etablovaným politickým hnutím, směrům a stranám kapitalistické společnosti. Za neomarxismus lze pokládat všechny verze marxismu vzniklé ve 20. století (některé zdroje uvádějí po r. 1945) kromě marxismu-leninismu v jeho leninské, stalinské a poststalinské verzi. Významnou složkou neomarxismu je kritická sociologická, kulturologická a politologická analýza soudobého kapitalismu (Petrušek, 1994).

Sociální hnutí – stručná definice sociálního hnutí je problematická. Doherty (2002: 7) se pokusil o definici sociálního hnutí: „*Přestože neexistuje všeobecně akceptovaná definice*

sociálního hnutí, následující charakteristiky se objevují ve většině definic. Sociální hnutí tedy:

- a) musí mít vědomě sdílenou kolektivní identitu*
- b) musí působit alespoň částečně mimo politické instituce a používat protest jako jednu z jeho forem působení*
- c) je charakteristické neinstitucionalizovanou sítí interakcí*
- d) musí odmítat či zpochybňovat dominantní formy moci (vládnutí).“*

Sociální hnutí je tedy vytváření vztahů mezi různými skupiny aktérů, kteří sdílejí kolektivní identitu, společně jednají v souladu a usilují o sociální změnu praktikami veřejného protestu. Giddens (1998) rozlišuje čtyři základní typy sociálních hnutí: dělnická hnutí, mírová hnutí, ekologická hnutí a demokratická hnutí. Hranice mezi sociálním hnutím a formální organizací nebývá vždy ostrá, protože zavedená hnutí obvykle nabývají do jisté míry byrokratického charakteru. Např. Armáda spásy začala jako sociální hnutí, ale dnes už se vyznačuje převážně vlastnostmi typickými pro organizaci trvalého rázu.

4. TEORIE EKOLOGICKÉ MODERNIZACE

4.1 Kořeny teorie ekologické modernizace – od Římského klubu po Al Gorea

Vznik teorie EM nepochybně souvisí s rozšířením zájmu o otázky životního prostředí, tedy s nárůstem tzv. environmentálního zájmu. Kořeny vzniku zájmu o životní prostředí sahají až do starověkého Řecka či Číny (Bell, 2004) a jeho vývoj můžeme sledovat v průběhu staletí až dodnes. Zde se zaměřím až na moderní historii environmentálního zájmu člověka, který se vznikem teorie EM souvisí přímo. Anthony Downs (1972) se ve své analýze náhlého vzestupu moderního environmentalismu, který se objevil na přelomu 60. a 70. let v mnoha rozvinutých státech, snažil zjistit, zda tehdejší rychle rostoucí popularita zájmu o environmentální otázky značila určitý hluboce zakořeněný fenomén nebo pouhou přechodnou módní záležitostí. S odstupem času se to dnes dá zhodnotit lépe. Od vydání zprávy Římského klubu² v r. 1972 *Meze růstu* (Meadows a kol., 1972) zájem o témata jako znečištění vody a ovzduší, ochrana půdy a biodiverzity a (později) globální změny klimatu postupně narostl v globální zájem o udržitelný rozvoj. Poslední čtyři dekády společnosti mnoha států po celém světě postupně budují novou institucionální kapacitu pomocí níž by mohla být systematicky a organizovaně určována a hlavně řešena environmentální rizika (Jänicke, 1995).

Od přelomu 60. a 70. let můžeme vysledovat několik zásadních momentů, které urychlily inovace a reformy v environmentální politice a v environmentálním uvědomění veřejnosti. Tyto předěly ve vývoji environmentálního zájmu veřejnosti jsou klíčové pro pochopení vzniku a vývoje myšlenek EM. Jedním z prvních byla publikace vydaná v r. 1987 Světovou komisí pro životní prostředí a rozvoj *Naše společná budoucnost* (známá také jako „zpráva Brundtlandové“),³ která položila základní kámen konceptu udržitelného rozvoje. Tato zpráva jednak vzbudila veřejnou debatu o environmentálních problémech, ale hlavně provázala ekonomický rozvoj s ochranu životního prostředí. Reflektovala tendence, které se v západoevropských zemích objevovaly ještě před jejím vydáním. Dalším z důležitých momentů byla Konference o životním prostředí a rozvoji (zvaná též Summit Země) konaná v Riu de Janeiro v r. 1992, která pozdvihla zájem o otázky

² Římský klub je mezinárodní nezisková organizace, jejímž cílem je prohlubovat poznání zvláštností společenského vývoje v epoše vědeckotechnické revoluce. Byla založena v r. 1968 v Římě a sdružuje asi 100 vědců, společenských činitelů, ředitelů mezinárodních ekonomických organizací z více než třiceti zemí, většinou průmyslově vyspělých států. Zabývá se globálními problémy s cílem působit na veřejné mínění a rozvíjet dialog i s politickými činiteli. Více informací na <http://www.clubofrome.org>.

³ Gro Harlem Brundtlandová (nar. 1939) byla norskou ministryní životního prostředí v letech 1974 – 1979 a v letech 1981, 1986 – 1989 a 1990 – 1996 zastávala post předsedkyně norské vlády.

životního prostředí na úroveň globálního fenoménu (Mol, 2009). Mezinárodní medializace této dvoutýdenní konference přeměnila témata jako klimatická změna, ztráta biodiverzity, dezertifikace či nedostatek vodních zdrojů ve veřejné a hlavně globálně diskutované otázky. Následující měsíce a roky bylo prakticky pro „[...] kohokoli na této planetě velmi složité ignorovat environmentální dopady modernizace a industrializace a vymanit se z potřeby něco s tím udělat.“ (Beck, Willms, 2004: 141). Deset let po Riu následoval v r. 2002 summit v Johannesburgu, který potvrdil globální environmentální agendu a přidal důraz na otázky udržitelné spotřeby. V letech mezi těmito dvěma konferencemi bylo formováno množství environmentálních dohod a urychlil se také vývoj environmentální legislativy Evropské unie.

Dalším z důležitých milníků ve vývoji veřejného zájmu o environmentální otázky bylo vystoupení Alberta Gorea.⁴ Ústředním motivem Goreovy kampaně v r. 2006 byla urgentní potřeba činů (na všech úrovních) směrem k redukci hrozeb globální změny klimatu. Jeho prvním vlivným dílem byla kniha *Země na misce vah. Ekologie a lidský duch* (Gore, 2000). V r. 2006 vznikl o jeho kampani proti globální změně klimatu dokumentární film *Nepříjemná pravda* (The Inconvenient Truth). Nová „zelená vlna“ první dekády 21. století kladla velký důraz na udržitelnou produkci, plánování a dopravu (Mol, Spaargaren, 2000), ale zahrnovala také rostoucí chápání potřeby environmentálně šetrnějšího životního stylu (tedy udržitelné spotřeby). Goreova mediální kampaň oslovovala přímo občany-konzumenty po celém světě a snažila se je motivovat k přechodu k šetrnějšímu životnímu stylu.

Politika environmentální reformy se v průběhu let měnila a vyvíjela (a stále mění a vyvíjí) a souběžně se v posledních třech dekadách také měnila a vyvíjela teorie EM. Na následujících stránkách se pokusím ukázat, jak myšlenky EM souvisejí s odkazem zprávy Brundtlandové, summitem v Riu a poslední vlnou environmentálního zájmu zaměřenou na spotřebu a nutnost změny životního stylu inspirovanou výstupem Al Gorea. Tyto milníky pomáhají k vysvětlení původu a pokračujícího vývoje rozličných myšlenek, názorů a proudů v rámci literatury EM.

⁴ Bývalý americký viceprezident Albert Gore (nar. 1948) se po neúspěchu v prezidentských volbách v r. 2000 přeorientoval směrem k záchraně planety před nezvratnými změnami. Týdeník Newsweek ho v r. 2006 zařadil do dvacítky Američanů, kteří nejvíce přispívají k obecnému dobru společnosti. Časopis Time ho zahrnul mezi stovku nejvlivnějších osobností planety. V r. 2007 získal Gore spolu s IUCN Nobelovu cenu míru.

4.2 Historická perspektiva – tři vlny teorie ekologické modernizace

Teorie EM vznikla na počátku 80. let prvotně pouze v malé skupině států západní Evropy, konkrétně v Německu, Nizozemí a Velké Británii. Sociální vědci jako jsou Martin Jänicke, Volker von Prittwitz, Udo Simonis, Joseph Huber a Klaus Zimmermann (Německo), Gert Spaargaren, Maarten Hajer a Arthur P. J. Mol (Nizozemí) a Albert Weale, Maurie Cohen a Joseph Murphy (Velká Británie) jsou autory základních prací **první vlny** této teorie (Mol, 1999). V průběhu 90. let se rozpracovávání teorie rozšířilo i do dalších států (viz Tabulka 1).

Tabulka 1 - představitelé EM podle jednotlivých států⁵

Stát	Teoretici EM
Německo	Joseph Huber Martin Jänicke Volker von Prittwitz Udo Simonis Klaus Zimmermann
Nizozemí	Gert Spaargaren Maarten Hajer Arthur P. J. Mol
Velká Británie	Albert Weale Maurie Cohen Joseph Murphy
Finsko	Pekka Jokinen Keijo Koskinen Jarkko Saarinen
Dánsko	Mikael S. Andersen
USA	David A. Sonnenfeld
Austrálie	Paul Christoff
Kanada	Ali Harris
Litva	Leonardus Rinkevicius
Maďarsko	Zsuzsa Gille
Vietnam	Phung Thuy Phuong
Keňa	Jos Frijns

Původ myšlenky EM je obvykle⁶ spojován s německým sociologem Josephem Huberem, který na počátku 80. let identifikoval strukturální chyby industriálního systému a navrhl EM jako „[...] *institucionální restrukturalizaci industriálního systému za účelem překonání stávající kolonizace přírody techno-sférou*“ (Mol, 1996: 313). Huber kladl důraz

⁵ Tabulka nezahrnuje kompletní seznam všech světových teoretiků EM, slouží jednak k orientaci ve jménech citovaných v této práci a také k dokreslení skutečnosti, že se EM již dostala za hranice západoevropských států.

⁶ A. P. J. Mol (2000) zmiňuje, že Martin Jänicke si stojí za tím, že to byl on, kdo položil základní kámen EM a tento koncept jako první představil na konci 70. let během politické diskuse na zasedání městské rady Berlína, jejíž byl členem. Většina literatury však odkazuje na Josepha Hubera.

hlavně na technologické inovace, které dle něj mají být základem environmentální reformy. Zastával kritický názor na fungování byrokratickému státu, zato měl kladný postoj vůči roli tržní dynamiky v otázkách environmentální reformy. Analýzy z této doby jsou většinou na úrovni národního státu (nejčastěji Německa, viz Tabulka 3). Huberovo dílo z této doby bylo dostupné pouze v německém jazyce (později na něj nalezneme mnoho odkazů v novějších anglických textech).

Na konci 80. let se vynořila **druhá vlna** teorie EM, ve které již studie nahlížely na stát jako na hnací sílu EM. Role státu a volného trhu se začínají dostávat na podobnou úroveň a více pozornosti se dostává institucionální a kulturní dynamice EM (Mol, 1999). V této době byly některé z politických motivů izolovaně diskutovány na zvláštních fórech, jako je Mezinárodní svaz pro ochranu přírody a přírodních zdrojů (IUCN), Komise Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) pro životní prostředí či některé z komisí OSN (Hajer, 1995). Chápání státu jako aktéra schopného podpořit preventivní environmentální inovace bylo navrženo ve studiích autorů Stephana Pauluse (Simonis, 1989) a Martina Jänickeho (1990). Tito autoři navrhovali, že by to měla být právě veřejná politika, která by mohla do rozvoje průmyslu vnést jistý environmentální prvek. Během této druhé vlny EM vzniklo také hodně studií o tom, jak by trh a „ozeleňování“ spotřebních vzorců mohly nastartovat změny v systému produkce. Někteří teoretici EM se v této době přihlásili k odkazu Brundtlandové, například Weale (1992: 31) tvrdí, že „[...] vznik nového myšlenkového systému nazvaného ekologická modernizace je formulován ve zprávě Brundtlandové.“ Hajer (1995: 26) dochází ke stejnému závěru: „Zpráva Brundtlandové z r. 1987 Naše společná budoucnost může být chápána jako jedna z hlavních stanov EM.“ Z toho vyplývá, že jak pro Hajera, tak pro Weala odrážejí *Naše společná budoucnost*, udržitelný rozvoj a EM jeden společný myšlenkový systém: teorii EM. Naopak Mol a Spaargaren (1992) se snažili oproti zprávě Brundtlandové vymezit, teorii EM prohlásili za snahu sociálních vědců o rozvinutí a formalizaci zásadních myšlenek týkajících se environmentálních změn vyjádřených v *Naší společné budoucnosti*: „[...] koncept udržitelného rozvoje je založen spíše na názorech než na vědecky podložených faktech. Kvůli existenci několika možných výkladů je koncept udržitelného rozvoje vhodný pro naše účely jen do velmi omezené míry. Proto zavádíme více analytický a sociologický koncept shodný s původním politickým konceptem udržitelného rozvoje: ekologickou modernizaci.“ (Mol, Spaargaren, 1992: 333). Přes neshody v pohledech na tuto otázku nemůže být *Naší společné budoucnosti* odepřen nezpochybnitelný vliv na vývoj a podobu teorie EM.

Někteří kritici osočili hlavní autory teorie EM, že již jen rozvíjejí to, co Ulrich Beck napsal v r. 1987 ve svém klíčovém díle *Riziková společnost*. Beck bývá často zařazován k prvním teoretikům EM zejména proto, že se věnuje mimo jiné tématům modernizace a globálním environmentálním problémům, Mol a Spaargaren (1993) se však proti podobným názorům striktně ohradili, Beckovu *Rizikovou společnost* označili za přehnaně pesimistickou kontradikci (podporující úzkost ze současného stavu světa) teorie EM zpochybňující možnosti vědy a technologií (více k Beckovým názorům, které se s teorií EM zcela neslučují, viz kapitola 6.2).

V polovině 90. let začala **třetí vlna** vývoje teorie EM, která přesunula pozornost ke spotřebnímu chování a k sociálním a kulturním podmínkám, které by mohly společnost nasměrovat k EM (Cohen, 1997; Spaargaren, 1997). Důležitým momentem v historii EM bylo vydání prvního odborného článku v anglickém jazyce. Článek autorů Mola a Spaargarena (1992) *Sociology, environment, and modernity: Ecological modernisation as a theory of social change* publikoval časopis *Society and Natural Resources*. Texty věnující se EM navíc dosáhly zcela nové dimenze díky studiím snažícím se najít spojitosti mezi mezinárodním trhem, nadnárodními orgány a samotným procesem EM (Mol, Sonnenfeld, 2000). Jak je již zmíněno výše, rok 1992 byl pro rozvoj zájmu o environmentální otázky klíčový díky Summitu v Riu de Janeiro, který tyto otázky pozdvihl na globální úroveň. Hranice EM se v této době také začaly rozšiřovat, a to jak teoreticky, tak geograficky. Na řadu přišla témata jako globální procesy, ekologická transformace spotřeby nebo ekologická modernizace mimoevropských států (nově industrializovaných a méně rozvinutých zemí, států přechodových ekonomik střední a východní Evropy, ale také členských států OECD, jako jsou USA či Kanada). Přestože se na počátku třetí vlny snažili teoretici EM přeměřovat na témata týkající se spotřebního chování (např. Spaargaren, 2000 a 2003), důraz na technologické inovace a řešení environmentálních problémů v politice byl silnější a měl za následek odvrát pozornosti autorů EM k tématům jako jsou např. end-of-pipe⁷ technologie. Zaměření na spotřebu a nutnost změny životního stylu občanů vyspělých (bohatých) států posílila Goreova mediální kampaň a úspěšný dokument *Nepříjemná pravda*. Gore se v tomto filmu snaží zdůraznit nejen důležitost našich postojů

⁷ Tento výraz pro lepší čitelnost nepřekládám. Doslovný překlad anglického výrazu zní: „[...] technologie na konci roury, tj. roury, která obsahuje odpadní látky, jejichž vzniku se nepodařilo předejít ve výrobním procesu a která ústí do některé ze složek životního prostředí (ovzduší, vody, půdy). Úkolem koncové technologie je snížit koncentraci škodlivých látek v odpadním toku buď tím, že škodlivé látky převede na látky nejsou škodlivé, případně jsou méně škodlivé anebo je z odpadního toku oddělí, zachytí v příslušném odlučovači a pak je vypustí nebo uloží do té složky životního prostředí, kde se předpokládá, že budou škodit méně. Příkladem koncových technologií jsou čistírny odpadních vod, cyklony, filtry, různé typy absorbérů, katalyzátory výfukových plynů, spalovny odpadů apod.“ (Web 1).

a názorů v ochraně životního prostředí, ale také zásadní význam spotřebního chování každého jedince. Ve filmu mimo jiné zazní prohlášení: „*Při boji s klimatickou změnou nestačí jen implementace přísných politických opatření a norem, jako katalyzátor změn musí být na prvním místě celosvětová změna kupní síly konzumentů.*“ (Gore, 2006). V této době vzniklo v rámci teorie EM více textů na téma spotřebitelského chování (např. Spaargaren, 2006; Jalas, 2006; Schlosberg, Rinfret, 2008).

Pro ilustraci vývoje teorie EM je v Tabulce 3 a 4 chronologický seznam témat, kterým se od 80. let až po současnost věnovali zakládající němečtí a nizozemští autoři této teorie. Z údajů v těchto tabulkách lze vysledovat větší důraz na témata týkající se národního státu v 80. letech, případně se odborné texty týkaly zemí tehdejšího východního bloku. V průběhu 90. let se postupně začala objevovat témata evropská a na přelomu tisíciletí to již byla témata globálního charakteru. Výjimkou je Joseph Huber, který se ve svých teoriích kontinuálně (a možná trošku patriotsky) zaměřuje prakticky výhradně na témata týkající se Německa. Vycházela jsem z obsáhlých seznamů publikací zveřejněných na univerzitních webových stránkách jednotlivých autorů, kdy jsem si vždy ještě emailovou korespondencí ověřila, zda jsou seznamy úplné. V případě Gerta Spaargarena se mi bohužel nepodařilo sehnat seznam textů, které napsal v průběhu 80. let.⁸ Co se Maartena Hajera týče, začal publikovat až na přelomu 80. a 90. let.

⁸ Zřejmě je tomu tak proto, že se Spaargaren v této době věnoval jiným tématům (původně studoval přírodovědný obor týkající se nemocí rostlin, na sociologii a environmentální otázky se zaměřil právě až v průběhu 80. let, potvrzenou tuto informaci ale nemám (Web 2).

Tabulka 2 – chronologický vývoj témat prací vybraných autorů teorie EM – Nizozemí (Web 2, 3, 4)

Období	A. P. J. Mol	G. Spaargaren	M. Hajer
1980 - 1990	<ul style="list-style-type: none"> - ŽP východní Evropy - ochrana ŽP v SSSR - environmentální politika v SSSR - environmentální management soukromých firem (a jeho audit) - environmentální hnutí v Surinamu - vliv spotřebitelů na ŽP - globální ŽP - ekonomické oceňování přírodních zdrojů v centrálně plánovaných ekonomikách - environmentální reforma v zemědělství - environmentální politika v Nizozemí 		<ul style="list-style-type: none"> - komunální politika v Amsterodamu - budoucnost měst
1991 - 2000	<ul style="list-style-type: none"> - environmentální hnutí ve Švédsku - udržitelný rozvoj nizozemské ekonomiky - role technologií v ekologické modernizaci - environmentální produkce a spotřeba - environmentální politika států Evropy - evropská integrace - změna pojmu národního ŽP v globální ŽP - EM chemického průmyslu - environmentální sociologie, otázky modernity - institucionální reforma - transformace průmyslu a environmentální reforma - globalizace - možnosti EM v rozvojových zemích (studie z Vietnamu) 	<ul style="list-style-type: none"> - ŽP a doprava v Nizozemí - sociologie a ŽP - riziková společnost U. Becka - podmínky udržitelné spotřeby - analýza environmentální strategie nizozemského ministerstva ŽP 	<ul style="list-style-type: none"> - problematika kyselých dešťů ve Velké Británii - nové, udržitelné technologie - kulturní politika ve městech - EM jako kulturní politika - institucionální reforma - demokracie v rizikové společnosti - územní plánování v Nizozemí
2001 - 2010	<ul style="list-style-type: none"> - environmentální hnutí v době EM - EM ve světě - EM globální ekonomiky - globální environmentální politika - „ozeleňování“ ekonomik Číny, Vietnamu a Thajska - globální klimatická změna, možnosti redukce emisí - environmentální sociologie ve světě - budoucnost teorie EM - EM jako sociální teorie environmentální reformy - globální modernita 	<ul style="list-style-type: none"> - environmentální rizika v době reflexivní modernity - globalizace a ŽP - role vědy při formulaci environmentální politiky - ŽP a globální modernita - spotřeba domácností, nutné změny životního stylu - environmentální produkce a spotřeba obecně - minulost a budoucnost teorie EM - vliv změn ŽP na každodenní život - tvorba environmentální politiky na základě spotřebitelských preferencí - environmentální reformy - problematika zastaralých automobilů v Nizozemí 	<ul style="list-style-type: none"> - územní rozvoj v Evropě - evropská politika - participativní demokracie - kulturní dědictví - nové formy vládnutí - environmentální politika - role EU v regionálním rozvoji - změna klimatu a její vliv na urbanismus

Tabulka 3 – chronologický vývoj témat prací vybraných autorů EM – Německo (Web 5, 6, 7)

Období	M. Jänicke	J. Huber	U. E. Simonis
1980 – 1990	<ul style="list-style-type: none"> - role průmyslu v ochraně ŽP - znečištění ovzduší velkoměst - sociální problémy super-industrializace - podmínky udržitelné ekonomiky - environmentální preventivní opatření - superindustrialismus a postindustrialismus - selhání státní politiky v otázkách environmentální reformy - energetická politika východního a západního Německa - EM vyspělých zemí 	<ul style="list-style-type: none"> - vliv technologií na změnu životního stylu - změny ekonomik západní Evropy - sociální politika a ekologie - environmentální ekonomie - vliv technologií na environmentální hnutí - nové technologie v průmyslu - budoucnost sociální politiky v Německu 	<ul style="list-style-type: none"> - finanční krize rozvojových zemí, problém rozdělení světa na bohatý sever a chudý jih - environmentální ekonomie - role technologií v environmentální reformě - environmentální politika v Německu - statistika výdajů na ochranu ŽP v Německu - environmentálně šetrné technologie - environmentální politika průmyslových zemí
1991 – 2000	<ul style="list-style-type: none"> - environmentální politika v Německu, národní ochrana ŽP - mezinárodní environmentální politika (Evropa) - selhání států v otázce environmentálních reforem - energetika východního Německa - německé environmentální hnutí - udržitelný rozvoj Evropy - role států v environmentální politice - globalizace - limity EM 	<ul style="list-style-type: none"> - environmentální ekonomie - restrukturalizace průmyslu - technologické inovace - EM v Německu - udržitelný rozvoj v Německu - udržitelný rozvoj ve vědě a technologiích 	<ul style="list-style-type: none"> - příčiny environmentálních problémů - udržitelný rozvoj - německá politika ŽP - restrukturalizace průmyslu - světová politika ŽP - vztah člověka a životního prostředí - environmentální ekonomie - ohrožení a ochrana světové půdy - globální environmentální politika - ochrana světového klimatu - ochrana světových oceánů
2001 - 2010	<ul style="list-style-type: none"> - německá strategie udržitelného rozvoje - jaderná energie - environmentální politika v Německu, národní environmentální plánování - problémy ŽP - globalizace - role národního státu v politice životního prostředí - role trhu a možnosti regulací směrem k environmentální reformě - udržitelnost v dopravě - technologické inovace - evropská politika ŽP - strategie udržitelného rozvoje (kritika, hodnocení) - environmentální reforma průmyslu - klimatická změna - nové perspektivy EM 	<ul style="list-style-type: none"> - perspektivy environmentální sociologie - vývoj environmentálního uvědomění - technologické inovace - měnová politika, budoucnost měn, měnová reforma 	<ul style="list-style-type: none"> - role lesního hospodářství v boji proti globální klimatické změně - globální změna světa (na všech úrovních) - globální politika ŽP - role vědy při ochraně biodiverzity - udržitelný rozvoj - globální ekonomie ŽP - role mezinárodních organizací v ochraně ŽP - politika ŽP v USA - problémy ŽP v Číně - politika ŽP v Japonsku - globální spravedlnost

4.3 Definice teorie ekologické modernizace a jejích cílů

Z historického hlediska se ohnisko zájmu EM posunulo od technologických inovací až k institucionálním a sociálním aspektům. S rozvojem teorie EM se vynořilo množství rozličných definic a idea EM se stala vágní a nejasnou. Například Simonis (1989) zkoumá trendy v německé nákladní dopravě, Hajer (1995) ve svých studiích navrhuje, aby environmentální politika vznikala participativně, Huber (1991) klade důraz na význam technologií pro restrukturalizaci průmyslu a Mol se věnuje (mimo jiné) způsobům oceňování přírodních zdrojů (1999). Všichni tito autoři zakládají své studie na teorii EM. Existence rozličných příspěvků teorii podstatně obohacuje, ale zároveň může vést i k jejímu rozmělnění. Definice teorie EM jsou natolik rozmanité, že se je někteří autoři pokusili typologicky roztrždit, ovšem doposud v této otázce nebylo dosaženo konsensu. Např. Milanez (2006) se ve své práci o možnostech rozvoje EM v Brazílii pokusil o typologii definic, se kterými se setkal v rámci studia teorie EM (viz Tabulka 4).

Tabulka 4 - některé z typologií definic EM (Milanez, 2006)

	Simonis (1989)	Seippel (2000)	Buttel (2000b)	Young (2000)	Mol (1995)	Christoff (1996)
Druh teorie	sociální teorie	sociální teorie	škola sociologických myšlenek	diskuze v rámci environ. sociologie	koncept v environ. sociologii	—
Druh diskurzu	politický diskurz	politický diskurz	environmentálně-politický diskurz	—	—	politický diskurz
Účel teorie	socio-politický program	politický program, ideologie	jakákoli inovace v rámci environ. politiky nebo zlepšení stavu ŽP	program pro environ. a ekonomickou politiku	program environ. politiky	filosofie, ideologie
Typ strategie	technologické přizpůsobení	—	strategický management ŽP	ekologická restrukturalizace průmyslu	—	technologické přizpůsobení
Paradigma	—	politické paradigma	—	paradigma pro analýzu environ. politiky	—	—

Jak již bylo řečeno výše, první studie věnované teorii EM se převážně zabývaly preventivními environmentálními inovacemi (především těmi technologickými). Postupem času byla však pozornost autorů odkloněna směrem k vládním a nevládním aspektům, které byly motivacemi pro tyto inovace. Výsledkem osvojení rozdílných výzkumných okruhů byl rozvoj nových definic, které si často vzájemně odporovaly.

Mol (1995: 17) označuje EM za teorii, která je „[...] zaměřená na kontinuální restrukturalizaci moderních institucí jako na jednu (a možná jedinou) cestu z krize životního prostředí.“ Rinkevicius (2000: 164) definuje EM jako „[...] soubor sdílených

myšlenek, názorů, hodnot a tvrzení týkajících se environmentálně uvědomělé sociální a institucionální změny moderní společnosti.“ Pro Hajera (1995: 44) znamená EM „[...] určitý soubor myšlenek, konceptů a kategorizací, které vznikají a jsou transformovány řadou specifických praktik a skrze něž je dáván význam fyzickým i sociálním skutečnostem.“ Christoff (1996: 485) se pokusil shrnout teorii EM, popsal ji jako „[...] sadu procesů, pomocí nichž se od 80. let radikálně proměnil obsah a styl environmentální politiky západu.“

Rozmanitost definic EM přiměla některé badatele ustanovit jakési teoretické rozdělení mezi „technologickou“ EM a „politickou, institucionální a sociální“ EM. Například Hajer (1995) navrhuje rozdělení na techno-korporátní EM (technicko-institucionální, zaměřená na aktuální problémy) a reflexivní EM (demokratický proces vědomé sociální volby). Christoff (1996) rozděluje EM na tzv. slabou (technologickou, úzce zaměřenou) a silnou (institucionální, systémovou). Christoffovo rozdělení do velké míry koresponduje s Hajerovým, rozeberu zde tedy pouze rozdělení na slabou a silnou EM.

Ve slabé verzi EM jsou environmentální zájmy nahlíženy jako příležitosti k ekonomickému růstu. Potřeba alternativních technologií a environmentálně šetrných produktů jsou tržní příležitosti – moderní změny výrobních procesů generují úsporu nákladů plynoucí ze zvýšení efektivity a omezení plýtvání zdroji. Je to tedy výhodné pro všechny zúčastněné strany: firmy, ekonomiku, vládu, zákazníky i pro životní prostředí. Podle tohoto modelu by mohl být „[...] ekologicky modernizační stát popsán jako environmentálně neokorporátní.“ (Barry, 1999: 115). Role takto proaktivního a intervenčního státu by byla hlavně v přesvědčování zájmových skupin o správnosti agendy EM a v usměrňování trhu za pomoci ekologických daní. Tato politika tedy není založená na dobrovolnosti.

Zatímco slabá EM se snaží o podnícení základních změn v rámci existujících politických, ekonomických a sociálních institucí, silná EM chce jít dál za tyto pomalé změny a čelit i strukturálním překážkám v dosažení udržitelnosti. Rozhodovací procesy by dle silné EM měly být založeny spíše na dobrovolných dohodách. Silná EM také zdůrazňuje potřebu technologických změn ve výrobě a využití tržních nástrojů, tyto prvky ale již nepovažuje za dostačující pro (vy)řešení environmentálních problémů (viz Tabulka 5). Christoff (1996: 491) ale zároveň zdůrazňuje, že „[...] slabá a silná varianta EM nejsou vždy v zásadní opozici. Některé aspekty slabé EM jsou nutnými, avšak nikoli dostačujícími podmínkami možné trvalé ekologické udržitelnosti. Stručně řečeno, technologické inovace, ekonomické nástroje či instrumentální důvody vedoucí ve prospěch

institucionálních a systémových změn není potřeba zamítat. Ve většině případů však tyto aspekty slabé EM potřebují být zahrnuty do podmínek silné EM; musí být vedeny normativními dimenzemi silné EM.“

Všechna tato rozlišení sice explicitně poukazují na rozdílné aspekty teorie EM, ale zároveň mezi nimi také budují bariéru. Namísto hledání obecné teorie EM započali autoři věnující se této problematice vést interní spor. „*Institutionalisté například odsuzovali technocentriky za to, že jsou technokrati a navíc přehnaně optimističtí co se důvěry v nové technologie týče.*“ (Mol, Spaargaren, 2000: 20).

Tabulka 5 – Christoffovo rozdělení EM (1996)

Slabá EM	Silná EM
technologická řešení environmentálních problémů	široká změna institucionální a ekonomické struktury společnosti s důrazem na zapracování environmentálních zájmů
technokratický styl politiky tvořené elitou vědců, ekonomů a politiků	otevřené demokratické rozhodovací procesy založené na participaci
omezení na rozvinuté země, které využívají EM k dosažení ekonomických výhod, úzké zaměření na národní stát	zaměření na mezinárodní dimenzi životního prostředí a rozvoje

Hajer (1995: 25-26) se pokusil shrnout myšlenky a cíle teorie EM do tří základních bodů:

- a) učinit environmentální degradaci spočitatelnou,
- b) ochrana životního prostředí je hrou s pozitivními čísly,
- c) ekonomický růst a řešení environmentálních problémů mohou být v principu slučitelné.

Sonnenfeld (2000: 2) rozlišuje krátkodobé a dlouhodobé cíle EM. K těm krátkodobým řadí redukci a eliminaci vzniku odpadů, využívání obnovitelných zdrojů a recyklaci zdrojů neobnovitelných a dematerializaci (tj. redukci zdrojových vstupů do výrobního procesu). Jako dlouhodobé cíle EM vidí ochranu zdrojů a čisté výrobní postupy.

Přes veškeré rozdílné přístupy nalezneme dle Mola (2000) u všech tři pohledy na problematiku EM, ve kterých se shodují:

- a) posun od apokalyptického zaměření teorií ve snaze poukázat na environmentální problémy jako na výzvu k sociální, technické a ekonomické reformě, nikoli jako na nezměnitelný důsledek industrializace,
- b) důraz na transformaci ústředních institucí modernity včetně vědy a technologií, produkce, spotřeby, vlády a politiky a volného trhu, a to na lokální, národní i globální úrovni,
- c) na akademické úrovni se jasně vymezují od postmodernismu, sociálního konstruktivismu a neomarxismu.

Obecně lze říct, že od prvních příspěvků až do současnosti je cílem teorie EM analyzovat, jak se současné industriální společnosti vypořádávají či jak by se mohly vypořádat s nastalými (a možnými budoucími) environmentálními problémy. „*Jádrem většiny současných příspěvků k ekologické modernizaci jsou sociální a institucionální transformace vedoucí k environmentální reformě.*“ (Mol, Sonnenfeld, 2000). Sonnenfeld (2000) rozděluje tyto transformace do čtyř skupin:

- 1) změny v úloze národního státu,
- 2) zvyšující se význam dynamiky trhu a ekonomických činitelů,
- 3) měnící se role vědy a technologií,
- 4) změny pozic, rolí a ideologií současných sociálních hnutí.

Obecná a všeobecně uznaná definice teorie EM tedy (zejména kvůli širokému záběru teorie a rozdílným názorům jejích teoretiků) neexistuje. V následujících kapitolách podrobněji rozvádím výše zmíněné čtyři okruhy, kterým se teorie EM věnuje.

4.4 Ekologická modernizace jako politicko-ekonomická teorie

Pro vznik a vývoj teorie EM byla klíčová redefinice vztahu mezi státem a trhem v souvislosti s environmentálními reformami. Přestože je životní prostředí stále (ve většině případů) považováno za veřejný statek, teorie EM byla zpočátku spíše kritická vůči roli státu v environmentálních reformách. Na konci 70. let a v průběhu let 80. přišlo všeobecné zklamání kvůli nezdarům státu při řešení environmentální krize. Dle Mola (2000) byly

Jänickeho práce z roku 1986⁹ o selhání státu a nedostatku preventivní environmentální politiky evropských států a Huberovy publikace z let 1982 a 1985¹⁰ o potřebě poskytnout trhu a tržním aktérům hlavní roli při tvorbě environmentálních reforem pro následující vývoj teorie EM v jejích počátcích zásadní. Oba autoři zdůrazňovali skutečnost, že v 70. letech a na počátku let 80. nebyl stát schopný přinést žádné efektivní (a tolik potřebné) environmentální reformy. Od publikace těchto textů se začala teorie EM více ubírat ekonomickým směrem (viz Tabulka 2 a 3), zdůrazňovala potřebu redefinování vztahu mezi státem a trhem. Teoretici EM neustále zdůrazňovali, že jak stát, tak trh by měly zaujmout nové role, aby mohly lépe přispívat k ochraně životního prostředí. I dnes se navazující autoři teorie EM stále věnují otázkám definice těchto nových rolí státu a trhu (např. Buttel, 2000 nebo Spaargaren, 2006). V otázce role státu neexistuje v rámci teorie EM jasná shoda. Teoretici EM se různými způsoby pokoušeli ověřit, zda je EM primárně důsledkem tržních sil nebo vládních praktik. Andersen (2002) hovoří o dvou hlavních hypotézách – tzv. stonožkové hypotéze a o hypotéze budování kapacity.¹¹ Skupina prosazující stonožkovou hypotézu tvrdila, že trh má strukturální kapacitu k provádění změn, tlak konzumentů je dostatečný na to, aby motivoval firmy pohnout se směrem k environmentálně příznivým praktikám, státní intervence je zde spíše překážkou (Spaargaren, 1997). Naopak „budovatelé kapacity“ tvrdí, že není dobré spoléhat na to, že by nějaká „[...] domnělá neviditelná ruka operující v tržním systému napomáhala k environmentálně příznivým výsledkům.“ (Dryzek, 1997: 141). Obhajovali rozvoj přísnějších regulačních opatření, díky kterým by byly jasněji uspořádány priority, jako jsou například inovace v průmyslu, tedy zavádění environmentálně šetrných technologií (Young, 2000). Podobné diskuze přispěly spíše k rozvoji konfliktních perspektiv než ke vzniku ucelené studie EM.

Tyto nové role jsou ale vždy definovány pro podmínky moderních sociálních států s tržně orientovanou ekonomikou. Při zkoumání existujících a potenciálních nových vztahů státu a trhu z hlediska environmentálních reforem se teorie EM na rozdíl od jiných myšlenkových škol zabývajících se environmentálními otázkami nesnaží nalézt uspořádání fundamentálně odlišné od kapitalistické ekonomiky. Přestože je současný kapitalistický systém často vnímán jako hlavní původce environmentální krize a zároveň je to systém,

⁹ V seznamu použitých zdrojů viz Jänicke, 1990 (anglický překlad textu z r. 1986).

¹⁰ Tyto texty jsou k dispozici pouze v německém jazyce, pro zájemce uvádím citace:

Huber, J. (1982). *Die verlorene Unschuld der Ökologie. Neue Technologien und superindustrielle Entwicklung*, Frankfurt: Fischer.

Huber, J. (1985). *Die Regenbogengesellschaft. Ökologie und Sozialpolitik*, Frankfurt: Fischer Verlag.

¹¹ Z angl. originálu: catterpillar hypothesis, capacity building hypothesis.

kde jsou modernímu národnímu státu jasně dány restriktce při intervencích do ekonomiky, autoři EM nevnášejí do svého programu žádnou revoluční změnu jako alternativu kapitalismu. Teorie EM nepřekračuje hranice moderní tržní ekonomiky a moderního sociálního státu. „*V tomto smyslu zůstává teorie EM zasazena do paradigmatu modernity.*“ (Mol, Spaargaren, 2009).

4.5 Ekologická modernizace jako teorie technologických transformací

Vedle vztahu státu a tržních mechanismů byly technologie, technologický rozvoj a pokrok klíčovými předměty a charakteristikou myšlenek teorie EM od jejího počátku. I zde lze vysledovat výrazný rozdíl mezi přístupem k technologiím u ochránců životního prostředí v 60. a 70. letech (Jänicke, 2000). V těchto dekadách (a někdy i dnes) byly technologie a technologické inovace vnímány spíše jako původci environmentálních problémů, v lepším případě jako prostředky k jejich odstranění (v omezeném čase a místě). Od počátku 80. let přinášejí teoretici EM pozitivnější a optimističtější pohled na přínos technologií a technologického vývoje v uskutečňování environmentálních reforem.

Joseph Huber byl jedním z prvních a zároveň nejvýraznějších teoretiků EM, který zdůrazňoval význam moderních technologií pro environmentální reformy (Mol, 1999). Ve svých raných pracích a stejně tak i v novějších příspěvcích chápe environmentální technologické inovace jako nenahraditelnou část cesty směřující k udržitelnosti (Huber, 2004). Z technologické inovace se dle Hubera (2005: 13) stává inovace environmentální, pokud u ní či jejího produktu lze určit příspěvek k „*[...] signifikantnímu nárůstu ekoeфекtivity a/nebo zlepšení ekologické rovnováhy.*“

Technologie jsou dle Hubera (2005: 4) „*[...] ztělesněním vědění, zejména know-how, ale zahrnují také jakési teoretické ‚know-why‘, stejně jako ‚know-what-for‘.*“¹² *Technologie je metoda aplikace specifického vědění za pomoci speciálních prostředků (nástrojů, materiálů, přístrojů, infrastruktury) a praktik ve snaze dosáhnout předem specifikovaných cílů. Produkty stejně jako procesy produkce a služeb jsou manifestací implementace technologie. Produkty, procesy a služby jsou tedy aplikací technologie a obvykle se stávají součástí trhu.*“ Nové technologie, jako jsou nanotechnologie či geneticky modifikované organismy, které se často setkávají s negativními reakcemi zejména od představitelů environmentálních hnutí, jsou podle Hubera (2005) klíčovými

¹² Záměrně nepřekládám výrazy „know-why“ a „know-what-for“ (doslova „vědět proč“ a „vědět k čemu“), jelikož je považuji za logicky spjaté s výrazem „know-how“, který se v českém jazykovém prostředí ujal a nepřekládá se.

prvky trajektorie EM (viz Tabulka 6). „Přestože jsou biotechnologie v současné době citlivé téma, zaslouží si velkou pozornost. Genetické inženýrství v zemědělství stejně jako transgenické biotechnologie v chemii, nanotechnologie a farmakologie musí být chápány jako důležitá skupina technologií, pomocí nichž lze docílit environmentálně příznivých inovací s plným vědomím toho, že takovýto přístup jistě zůstane kontroverzním minimálně v následujících dvou dekadách. Jak už tomu v případech zavádění klíčových inovací bývá, pocit bezpečí u veřejnosti je nahlodán. Konzervativní opozice a strach z možných rizik jsou silné. Bude trvat dlouho, než se podaří nahradit nejisté spekulace reálnou zkušeností. Ne všechny obavy jsou bez důvodu, ale ve většině případů se již ukázalo, že byly neopodstatněné.“ (Huber, 2005: 7). Dále argumentuje tím, že např. výhody geneticky modifikovaných plodin svým významem zdaleka převyšují vědecky nepodložené obavy.

Pojetí technologií a technologické změny se znatelně rozšířilo od původních end-of-pipe technologií (tolik kritizovaných v 70. a 80. letech) přes preventivní technologie (např. prevence znečištění, čistá produkce) až po strukturální změny společensko-technologických systémů (Jänicke a kol., 1993, Neale 1997). Tento posun lze zaznamenat např. ve výzkumu transformací průmyslu (např. Olsthoorn, Wiczorek, 2006) a v zaměření se na velké technologické systémy (Huber, 2004). Pozornost věnovaná systémům čističek odpadních vod a odsiřovacím technologiím byla přesunuta na nové dopravní systémy, nové (obnovitelné) zdroje energie či integrované vodní hospodářství. Technologický „hardware“ je zasazován do kontextu nových způsobů managementu životního prostředí, nových vlastnických práv a vztahů, nových mechanismů oceňování, nových rolí státu apod.

Tabulka 6 - hlavní environmentální technologické inovace zmiňované Huberem (2005)

Energetika	Přírodní zdroje	Materiály a způsoby jejich zpracování	Koncové produkty
dekarbonizace – přechod od energie z fosilních paliv k energii získané z vodíkových paliv (tzv. dekarbonizace)	udržitelné lesnictví udržitelný rybolov ekologické zemědělství šetrný způsob těžby nerostných surovin	biotechnologie nanotechnologie	nízkoemisní a bezemisní vozidla nízkoenergetické budovy

Od nových technologií se očekává, že budou schopné redukovat environmentální dopady a zároveň zvýší konkurenceschopnost. Přestože teoretikové EM připouštějí, že

některé technologie environmentální degradaci naopak způsobily, plně podporují další technologický výzkum jako strategii, která má největší šanci poprat se s environmentálními problémy a zredukovat environmentální dopady (či se jim úplně vyhnout). Technologie jsou zde přeorientovány k tomu, aby rozvíjely či budovaly environmentálně příznivá řešení (Mol, 1996, 2001; Young, 2000). Z toho plyne jasné poselství teorie EM: „*Jedinou možnou cestou z ekologické krize je proniknout dál do procesu modernizace směrem k tomu, co Huber nazývá superindustrializací.*“ (Mol, 1995: 42).

Teorie EM předpokládá, že technologický rozvoj převzal prevenci a efektivitu jako paradigmatu a nabízí dva způsoby environmentálně příznivých inovací. Prvním jsou radikální inovace spojené s tzv. čistými a alternativními technologiemi (nové materiály, obnovitelné zdroje energie). Druhým jsou inovace, jejichž účelem je zefektivnění systému produkce. V paradigmatu EM je efektivita redefinována na environmentální cíl, není již považována za cíl čistě ekonomický či technologický (Christoff, 1996; Cohen, 1997; Rinkevicius, 2000).

4.6 Ekologická modernizace jako teorie proměn sociálních hnutí

Giddens (1998: 140) k úloze sociálních hnutí mimo jiné napsal: „*Sociální hnutí poskytují možným budoucím transformacím významné orientační linie, neboť jako radikální způsoby angažovanosti mají v moderním sociálním životě dalekosáhlou důležitost.*“ Mol ve svém textu *The environmental movement in era of ecological modernisation* z roku 1998 přiznává, že se teorie EM věnuje tématu sociálních hnutí (zejména těm environmentálním) pouze okrajově (Mol, 2000).¹³ Dovoluji si tvrdit, že tímto článkem odstartoval pozornost věnovanou environmentálnímu hnutí a neziskovým organizacím i u dalších teoretiků EM. Na úvod zdůrazňuje, že se ve své analýze věnuje pouze environmentálním hnutím západní Evropy od 70. let 20. století po současnost. Strategie environmentálního hnutí a environmentálních neziskových organizací západní Evropy se dle něj během posledních tří dekad 20. století razantně proměnila. Mol (2000) zmiňuje jednak deradikalizaci environmentálních hnutí, ale hlavní důraz klade na posun jejich názorů na role státu a tržních aktérů. „*Stát již není nahlížen jako možný koaliční partner environmentálního hnutí, pokud tak tomu někdy alespoň z části bylo. Ve skutečnosti je stát v mnoha případech nepřítelem zodpovědným například za hlavní (environmentálně nepříznivé) projekty v dopravní infrastruktuře (dálnice, letiště,*

¹³ Vysvětlení citace - Mol tento článek napsal již v r. 1998, zveřejněný v časopisu Geoforum byl až v r. 2000.

průmyslové zóny). *Nepřítelem se stát stává také v případech, kdy interní státní konflikty či mezinárodní politická situace vedou ke stagnaci či oslabení environmentální politiky a reform.*“ (Mol, 2000: 50). Co se vztahu environmentálních hnutí k tržním aktérům týče, zde vidí Mol posun opačným směrem. *„Tržní aktéři, kteří byli tak vehementně kritizováni pro jejich kapitalistickou a ziskuchtivou orientaci v 70. letech, již nejsou považováni za hlavní oponenty environmentálního hnutí.“* (Mol, 2000: 50). Mění se vztahy státu a trhu a vynoření nových sociálních a politických dohod mezi státem a tržními aktéry dle Mola přinutily environmentální organizace k přehodnocení své strategie a postojů (jak ke státu, tak k tržním aktérům) tak, aby tyto transformace mohly co nejefektivněji využít při prosazování environmentálních reform. Rinkevicius (2000) se této otázce také věnuje, teorie EM dle něj předpokládá, že environmentální organizace přijmou nové strategie při jednání s firmami a na místo vytváření konfliktů budou schopné vyjednávání a spolupráce.

Dalton a kol. (2003) ve své studii taktik environmentálních nevládních neziskových organizací naopak zdůrazňují jejich rostoucí spolupráci s vládním sektorem (více viz kapitola 5.5).

Ať již hovoříme o spolupráci environmentálních neziskových organizací s tržními aktéry, či o jejich spolupráci s vládními institucemi a používání politických taktik podobných těm z vládní sféry, je jasné, že environmentální organizace jsou důležitým aktérem v teorii EM a jsou přímo či nepřímo propojeny s dalšími aktéry EM.

Co se radikálního (tedy ne-deradikalizovaného) environmentálního hnutí týče, Buttel (2003) se pokusil shrnout ekomodernistické názory na radikální environmentální hnutí prosazující zastavení industrializace a bojující proti imperativu nutnosti neustálého ekonomického růstu. Teoretikové EM jsou dle něj toho názoru, že řešení environmentálních problémů způsobených (zejména) průmyslovými procesy nelze hledat v radikálních hnutích toužících po návratu k nižší produkci a spotřebě nebo po centralizovaných státních regulacích. V ekomodernistické perspektivě je řešením (jak již bylo řečeno výše) další (dokonalejší) industrializace. Teoretikové EM kritizují radikální environmentalismus z několika důvodů. Za prvé vidí snahy radikálních environmentálních hnutí bojujících proti modernizaci jako neúspěšné. Získaly velmi malou podporu veřejnosti a většinou jsou také ignorováni představiteli vlády a firem. Za druhé, teorie EM tvrdí, že je zcela nemožné vrátit se zpět k utopickým představám méně industrializované minulosti. *„Většina lidí, ať již z moderních industrializovaných zemí, nebo z vybraných rozvojových zemí (kde dochází k postupné industrializaci) nebude ochotna významněji zredukovat své životní standardy, byť s vědomím toho, že by to mohlo zlepšit zdraví a udržitelnost (jejich) životního*

prostředí.“ (Buttel, 2003: 322). Buttel dále tvrdí, že většina procesů vedoucích k narušení životního prostředí (např. intenzivní industrializace, konkurenční soutěžení korporací či celých států) jsou natolik silné (mocné), že je velmi nepravděpodobné, aby mohly být zmírněny či zvráceny, byť v prostředí rozšířeného konsensu nutnosti ochrany životního prostředí. Industrializace dle něj vede také k podstatným výhodám, jakými jsou např. větší průměrná délka života či lepší bezpečnost a pohodlí, regresivní vývoj industrializace se zdá být nemyslitelný (nepředstavitelný).

5. PODMÍNKY EKOLOGICKÉ MODERNIZACE

V následujících kapitolách jsem se pokusila o sumarizaci podmínek nutných pro rozvoj EM v praxi obecně. Vycházela jsem jak z teoretických, tak z empirických studií EM, pojem „rozvoj“ EM jsem se snažila pojmut obecně a zahrnout do něj implementaci teorie EM na politické, sociální, ekonomické i technologické rovině. Narazila jsem však na fakt, že většina prací týkajících se EM v praxi nahlíží na EM z hlediska produkce a spotřeby. Do tohoto hlediska autoři zahrnují i sociální, kulturní a politické aspekty, důraz je ale většinou kladen na možnosti změn procesů produkce a spotřebního chování.

5.1 Podmínky nutné pro rozvoj a životaschopnost ekologické modernizace

Každá teorie musí být zasazena do určitého kontextu – politického, ekonomického a společenského. Výslovně se o kontextu teorie EM v textech, které jsem prostudovala, autoři nezmiňují. Odkazují však na podmínky rozvoje teorie EM. Autorem jedné z prvních prací zabývajících se podmínkami, za jakých by mohla být teorie EM převedena do praxe, je M. Cohen (1998). Cohen ve své práci zkoumá potenciální důležitost faktorů jakou jsou institucionální struktura, ekonomický systém a zejména kultura (Cohen, 1998, 2000). Došel k závěru, že důvěra v poznatky vědy a silné environmentální uvědomění patří mezi nejdůležitější kulturní charakteristiky umožňující dané zemi přijmout myšlenky teorie EM. Aspekty kontextu nutného pro rozvoj EM v praxi lze identifikovat, když autoři srovnávají ekomodernistické země (většinou evropské státy) s těmi „tradičními“ (neevropskými), kde EM dosud nebyla v praxi zaznamenána. Na základě těchto srovnávacích studií se snaží spojovat přítomnost některých charakteristik s rozvojem EM. Nutno dodat, že počet podobných studií je nevelký, tudíž výsledný seznam podmínek, které jsem v textech identifikovala, nepovažuji za komplexní, nicméně pro účely této práce postačující.

Jänickeho (1997) model, který vysvětluje politický kontext EM, rozlišuje podmínky EM na dvou úrovních: institucionální (odkazující na řadu pravidel) a situační (zdůrazňující možnosti proměnlivých podmínek). Cohen (1998) navrhuje seřadit podmínky do tří skupin – ekonomické, kulturní a institucionální. Jänicke (1997) zvolil kategorie ekonomicko-technologickou, kognitivně-informační a politicko-institucionální. V této práci jsem zvolila rozdělení podmínek nutných pro rozvoj EM v praxi (vycházející z výše zmíněných studií) do tří kategorií na ekonomické, sociální a politické (viz Tabulka 7) a zachovala jsem Jänickeho rozdělení na institucionální a situační úroveň. Ekonomické podmínky příznivé

pro EM zahrnují státem do určité míry regulovaný trh (stát má zejména zajistit sociální a politické podmínky pro fungování tržních mechanismů), vysoce industrializovanou společnost, rozvinutou vědu a technologie, dobře fungující ekonomiku a dostatek dostupných finančních zdrojů. Ze sociálního hlediska předpokládají autoři EM dobrý vzdělávací systém, environmentálně uvědomělou veřejnost a vysokou kupní sílu obyvatel. Politické podmínky nutné pro EM jsou demokratický systém, participativní vznik politických rozhodnutí a existence environmentálních institucí. Stručně definoval podmínky EM Dryzek (1997: 145): „*EM vyžaduje partnerskou spolupráci, v rámci které demokratická vláda, podniky, umírnění ekologové a vědci společně restrukturalizují kapitalistickou politickou ekonomii podle ekologicky obhajitelných principů respektujících životní prostředí.*“

Tabulka 7 – podmínky nutné pro možný rozvoj EM

Hledisko	Institucionální úroveň	Situační úroveň
ekonomické	státem do určité míry regulovaný trh	industriální ekonomika rozvinutá věda a technologie dostupné finanční zdroje
sociální	dobrý vzdělávací systém	silné environmentální uvědomění a vysoká kupní síla obyvatel
politické	participativní demokracie environmentální instituce	

5.2 Politicko-ekonomický kontext

Nejčastějším ekonomickým aspektem zmiňovaným v literatuře věnující se teorii EM je existence státem do jisté míry regulovaného trhu (Mol, 2000). Tato skutečnost souvisí s předpokladem teorie EM, že dynamika trhu je schopna například motivovat firmy k zavedení preventivních inovací. Teoretici EM připouštějí nedokonalost trhu jako takového, určitou regulaci státem (samozřejmě v podmínkách tržního kapitalismu) považují za nevyhnutelnou. Typickým příkladem takovýchto regulací je daňové zatížení environmentálně nepříznivých výrobních způsobů. Autoři dále upozorňují na nutnost vysoce industrializované ekonomiky s moderní infrastrukturou a silným arzenálem technologií schopných redukovat environmentální dopady (Frijns a kol., 2000; Mol 2000;

Weidner 2002). Průmysl nemusí být nutně hlavním ekonomickým sektorem zejména proto, že mnohé „ekomodernizující se“ země mají své ekonomiky založené na sektoru služeb. Industriální aktivity jsou ale pro EM podstatné, zavádění preventivních inovací se týká hlavně průmyslu, i když nalezneme i studie věnující se EM zemědělských systémů (např. Jokinem, 2000). S již zmíněným nutným technologickým vybavením souvisí také nutnost existence kvalitních univerzit a výzkumných center propojených s průmyslem.

Stabilní a dobře fungující ekonomika je další podmínkou zmiňovanou autory teorie EM (Weidner, 2002). Od té se očekává, že dokáže vytvořit bezpečné prostředí pro investory do technologií zajišťujících preventivní inovace, což z dlouhodobého hlediska (obvykle) přináší ekonomické zisky. Silná ekonomika souvisí s dostatečným množstvím dostupných finančních zdrojů. Firmy nemusí mít vždy dostatek financí na modernizaci nutných pro radikální změnu směrem k EM, proto je také nutná existence fondů privátních i veřejných finančních institucí (Weale, 1992).

Trh a jeho hlavní ekonomičtí aktéři by v rámci teorie EM neměli být chápáni a interpretováni jako ničivé síly narušující životní prostředí, jak tomu bylo zejména v debatách v 70. letech. Hlavní ekonomičtí aktéři (výrobci, pojišťovny, spotřebitelé, maloobchodníci, odbory, úvěrové instituce) a tržní instituce mohou také fungovat ve prospěch environmentálních reforem. Toto byl hlavní odklon od dominantní linie názorů environmentalistů a sociálně-environmentálních vědců 70. a 80. let. Podporu veřejnosti a pozitivní ohlasy získal s vynořením myšlenky udržitelného rozvoje (Mol, Spaargaren, 1992).

Pokud má stát zastávat důležitou roli instituce ochráně kvality životního prostředí, nutně musí být restrukturalizován směrem od byrokratické, hierarchické, příkazující a kontrolní instituce k flexibilnější, decentralizované a preventivní instituci, která vytváří síť vztahů s ostatními sociálními aktéry a aplikuje celou škálu přístupů a nástrojů k tomu, aby směřovala společnost k udržitelnosti (Weale, 1993).

Obecně lze říct, že ekonomické názory teoretiků EM vycházejí z myšlenek neoliberalismu, což je směr neoklasicismu, který se prosadil po 2. světové válce zejména v Německu, kde se stal oporou sociálně tržní hospodářské politiky. Neoliberalismus vystupuje proti státnímu intervencionismu a prosazuje mechanismus volné konkurence, odmítá národohospodářské plánování. Na rozdíl od klasického liberalismu uznává určitou úlohu státu, který má však zajišťovat zejména podmínky tržního mechanismu. Právní systém zahrnuje neoliberalismus do obecných předpokladů fungování kapitalistické ekonomiky (řešení instituce soukromého vlastnictví, smluvních vztahů, předpisů a

akciových spol.). Z ekonomického hlediska je důležitá představa o neodlučitelnosti osobní svobody a soukromého vlastnictví (Petrželová, 2007).

5.3 Politický kontext

Z politického hlediska je základním aspektem EM existence demokratického systému, který by měl být otevřený přímé participaci jednotlivých zájmových skupin (Frijns a kol., 2000; Jänicke, 1997). Stejně, jako je v ekonomickém kontextu požadována stabilní ekonomika, i zde je hlavní předpoklad stabilního politického systému, ve kterém mohou lidé plně participovat na politickém životě a prezentovat tak své zájmy v dlouhodobých otázkách. Avšak rozhodovací procesy založené na přímé participaci jsou v současnosti pouze doplňkovou záležitostí vybraných institucí. Ekomodernistické země při rozhodování stále spoléhají na systém reprezentativní demokracie, kde parlament či kongres institucionálně reprezentuje společnost jako celek.

Autoři teorie EM dále předpokládají, že pro rozvoj EM v praxi je důležité prostředí, kde jsou již environmentální otázky institucionalizované (Mol, 2000). Nemají však na mysli autoritářské environmentální organizace či přísné regulace, ale jasně dané a jednoznačné požadavky, odpovědnosti a pravidla. Pro fungování EM v praxi je nutné, aby byly environmentální směrnice nejen jasně definované, ale také akceptované všemi zainteresovanými stranami (aktéry). Environmentální organizace by zároveň měly být schopné zajistit implementaci a monitoring výsledných politických dohod (Frijns a kol., 2000; Mol, 2000).

Je potřeba vzít v potaz skutečnost, že např. firmy jsou ovlivňovány také mezinárodními aktéry, kteří operují v nejrůznějších kontextech.

5.4 Sociální kontext

Podobným způsobem, jako je tomu v případě ekonomického kontextu, se zabývá literatura EM obecnými kulturními a sociálními podmínkami vhodnými pro rozvoj EM v praxi. Tyto podmínky se týkají oblasti vzdělávání, tématu environmentálního uvědomění a úrovně finančních příjmů obyvatel.

Kvalitní vzdělávací systém je nutný nejen pro výše zmíněný vědecký výzkum, ale také pro budování silného environmentálního uvědomění veřejnosti (Jänicke, 1997; Frijns a kol., 2000). Teoretici EM ve svých studiích obhajují nutnost existence vysoké úrovně

environmetálního uvědomění, protože předpokládají, že pokud veřejnost ví o environmentálních problémech, bude poptávat a konzumovat environmentálně šetrné produkty. Z toho vyplývá, že spotřeba je považována za hlavní strategii a zároveň nástroj veřejnosti k ovlivňování firem.

Za další podmínku nutnou pro možnost rozvoje EM považují autoři této teorie určitou úroveň příjmů a existenci post-materialistických¹⁴ hodnot ve společnosti (Pepper, 1999; Weidner, 2002). Vazba mezi výší příjmů a zelenou spotřebou nemusí být vždy silná. Vyšší příjmy a post-materialistické hodnoty nemusí nutně vést k nákupu environmentálně šetrných produktů. Nízký příjem navíc nemusí znamenat překážku v budování environmentálního zájmu a uvědomění. Průzkumy ukazují, že chudší společnosti také „[...] vyjadřují zájem o environmentální otázky a požadují určitou kvalitu životního prostředí.“ (Dunlap, Gallup, 1993: 36) a makroekonomické studie nenalezly prakticky žádný důkaz o tom, že vyšší příjmy souvisí s ochotou platit za zelené produkty. Ekins (1997: 822) dokonce tvrdí, že „[...] chudších lidí se environmentální dopady dotýkají více než bohatých a k tomu, aby si toto uvědomili, se rozhodně nemusejí stát bohatšími.“ Je jasné, že lidé s nižšími příjmy mají zároveň nižší kupní sílu, která může ovlivnit firmy prostřednictvím tržního systému. To ovšem neznamená, že nenaleznou jiné možnosti, jako např. přímé dohody či podávání stížností k environmentálním organizacím, kterými by mohli motivovat firmy ke zlepšení jejich procesů produkce z environmentálního hlediska.

Kontext je do určité míry vymezen hranicemi státu. Aktéři z určité země existují v rámci jednoho institucionálního a ekonomického systému a v závislosti na stupni sociální a ekonomické homogenity populace země sdílí jednu kulturu a mají srovnatelné příjmy. Výše shrnuté podmínky rozvoje EM v praxi jasně popisují kontext v zemích západní Evropy, což znamená, že v jiných zemích by byl rozvoj EM možný jen v případě, kdy by se (alespoň) začaly přibližovat charakteru zemí západní Evropy (více viz kapitola 6.3).

¹⁴ Postmaterialismus: „Termín původně použitý americkým politologem Ronaldem Inglehartem k označení syndromu hodnotových preferencí v současných západních společnostech. Inglehart vyšel z pozorovaného faktu, že generace narozené po 2. světové válce byly socializovány v prostředí zvyšující se prosperity, kde – ve srovnání s generacemi předválečnými – se uspokojování základních fyziologických a materiálních potřeb stalo samozřejmostí. Inspirován Maslowovou pyramidou potřeb a Bellovou predikcí, že v postindustriální společnosti budou lidé moci obrátit svou pozornost na zlepšení kvality života, vyslovil Inglehart na počátku 70. let hypotézu, že mladší věkové skupiny budou preferovat hodnoty vyššího řádu (pospolitost, seberealizace, kvalita života v kvalitním životním prostředí.“ (Petrusek, 1994).

5.5 Aktéři ekologické modernizace

Hlavními aktéry (stakeholdery) jsou v teorii EM velmi zjednodušeně řečeno zastánci i odpůrci nějaké zásadní věci, nejčastěji to jsou představitelé organizací a koalic (Jänicke, 1997: 6). Aktéři jsou činní v rámci určitého kontextu a spoléhají na své možnosti a kapacitu vzájemně se ovlivňovat v otázkách kladného či záporného přístupu k EM. Obecně se v literatuře týkající se EM objevují **čtyři typy aktérů: firmy,¹⁵ veřejnost, nevládní neziskové (environmentální) organizace a vláda**. Aktéři jsou ve většině studií teorie EM ti, jenž jsou zodpovědní za posun procesů produkce směrem k environmentálně příznivým praktikám (Hajer, 1995; Jänicke, 1997; Mol, 1999; Spaargaren, 2000; Huber, 2005). Důležitým rysem aktérů EM je jejich kapacita. Kapacitou aktéra je myšlena „[...] úroveň jeho vlivu na další aktéry, která závisí na síle, kompetencích, osobní vůli a dovednostech.“ (Jänicke, 1997: 6). Neočekává se však, že by aktéři jednoho typu měli neměnnou kapacitu (např. je možné, že určitá nezisková organizace získá k dispozici více finančních zdrojů než jiná). Míru vlivu aktérů ovlivňuje také vzájemná synergie jednotlivých aktérů – pokud aktéři sdílí podobné ideje a jsou vzájemně v interakci, mohou tak svůj vliv oba (či více) aktéři navýšit. Příkladem by mohla být spolupráce firem a univerzit (Milanez, 2006). Stakeholderi mohou jednat na základě mnoha podnětů, z nichž jedním je inspirace myšlenkami EM. Samozřejmě existuje množství jiných konceptů (ideologií, hodnot, zájmů atd.), které si vzájemně konkurují a díky kterým vznikají různé postoje aktérů k implementaci EM. Pokud např. neziskové organizace přijmou za svou myšlenku hlubinné ekologie namísto idey superindustrializace, je pravděpodobné, že budou podporovat snížení spotřeby a návrat k tradičním způsobům výroby.

Firmy jsou klíčovými aktéry EM, pokud je na EM nahlíženo z hlediska procesů produkce, protože při rozhodování o způsobech výroby a případné implementaci preventivních inovací mají obvykle poslední slovo. Toto rozhodnutí může padnout na základě přímé inspirace myšlenkou EM, ale také díky vlivu jiného z aktérů. Milanez (2006: 23) tvrdí, že „[...] většina viditelných prvků EM vzniká tehdy, když se firmy rozhodnou pro implementaci preventivních technologických inovací kvůli možným výhodám, které to přinese jim a (možná) společnosti.“ Mnohé studie teorie EM se vztahu firem a dalších aktérů věnují z opačného hlediska – zkoumají, jak ostatní aktéři EM mohou ovlivnit rozhodování firem směrem k environmentálně příznivým rozhodnutím (Milanez,

¹⁵ V anglických textech je nejčastěji použito slovní spojení „business people“, avšak z kontextu vyplývá, že jsou tímto slovním spojením míněny firmy a jejich vedení. Za každým korporátním rozhodnutím stojí konkrétní lidé, proto zřejmě používají teoretici EM častěji pojem „businessmani“.

2006). V každém případě nelze firmám v prostředí tržního kapitalismu odepřít aktivní roli v rozhodovacích procesech, přestože musí reagovat na politické síly či tržní mechanismy, každá z nich může uplatňovat různé strategie (např. vyjednávání s neziskovými organizacemi, financování výzkumů environmentálně šetrných technologií souvisejících s produkcí jejich podniku či v neposlední řadě politický lobbying) k ovlivnění názorů ostatních aktérů. V tomto smyslu hrají velmi důležitou roli také oddělení public relations a marketingu, která mají za úkol zejména obhajovat obecný postoj firmy před státním aparátem, veřejností a neziskovými organizacemi. Korporátní rozhodnutí se v otázkách implementace environmentálně šetrných technologií neřídí pouze názory vědců či profesionálních neziskových organizací, ale také názorem spotřebitelské skupiny toho či onoho výrobku. Dle teorie EM jsou firmy otevřenější vůči požadavkům spotřebitelů, vytvářejí projekty, na kterých může participovat i veřejnost, a zvou neziskové organizace a zástupce veřejnosti k účasti na rozhodovacích procesech (Frijns a kol., 2000; Rinkevicius, 2000).

O **veřejnosti** se literatura věnující se teorii EM zmiňuje zejména v souvislosti se vztahem veřejnosti s firmami. Jde tedy nejčastěji o vztah spotřebitelů s výrobcem či zástupcem výrobce (Spaargaren, 1997, 2000). Z tohoto hlediska je v teorii EM kladen důraz na výzkum změn spotřebitelských preferencí, který reflektuje narůstající poptávku po environmentálně příznivém zboží a službách. Tato změna v chování spotřebitelů vytvořila novou tržní niku a dle teorie EM motivuje firmy k vyvíjení čistějších způsobů produkce, aby získaly konkurenční výhodu (Dryzek, 1997; Spaargaren, 1997). Většinou autoři souběžně s tímto uvádějí, že pro vznik takto „zeleného“ trhu je potřeba vysokého environmentálního uvědomění veřejnosti a také dostatečná kupní síla spotřebitelů (Cohen, 1997; Gibbs, 2000; van der Heijden, 1999). Tyto podmínky jsou blíže rozebrány v kapitole 5.4. Veřejnost však může plnit celou řadu jiných rolí než je role spotřebitelů. Velmi důležitá je například role veřejnosti jako voličů, kterou teorie EM zmiňuje zejména při zdůrazňování důležitosti existence participativní demokracie (Jänicke, 1993; van der Heijden, 1999).

Nevládním environmentálním neziskovým organizacím začala teorie EM věnovat pozornost na konci 90. let 20. století. Zaměřuje se zejména na to, jakým způsobem mohou tyto organizace ovlivňovat jednání a konání firem. Dle Rinkevicia (2000) teorie EM předpokládá, že environmentální organizace přijmou nové strategie při jednání s firmami a na místo vytváření konfliktů budou schopné vyjednávání a spolupráce. Mol (2000) tvrdí, že se environmentální hutí a s ním spojené neziskové organizace v průběhu

80. let radikálně změnil pod tlakem politicko-ekonomických změn, jejich radikální charakter zeslábl a namísto toho nastoupila profesionalizace spojená s větší schopností navázat dialog s dalšími aktéry (zejména s korporacemi a vládou). Podobného názoru je i Weidner (2002: 1344), podle něhož environmentální organizace dneška opustily romantické a amatérské hnutí 70. let, které bylo charakteristické pouličními protesty a kampaněmi, a zaměřily „[...] ohnisko svého zájmu na proaktivní budování vztahů s korporacemi. I přes tuto nově vzniklou alianci environmentální neziskové organizace pokračují s monitorováním aktivit korporací a nestranně kritizují praktiky průmyslu.“ Vedle firem jsou environmentální neziskové organizace propojeny i s ostatními aktéry. Podobné kooperativní strategie používají ve snaze ovlivnit rozhodnutí vlády, organizují mediální kampaně, aby vzbudily zájem veřejnosti účastnit se debat o environmentálních problémech. V textech teoretiků EM převládá názor, že se neziskové organizace profesionalizovaly, aby mohly naplnit své role v rámci stávajícího systému (Frijns a kol., 2000; Sonnenfeld, 1999).

Tabulka 8 – politické aktivity environmentálních skupin (Dalton a kol., 2003: 9)

Aktivita	%
Kontakt s veřejností prostřednictvím médií	67
Snaha mobilizovat názor veřejnosti	64
Kontakt s jinými nevládními environmentálními organizacemi	58
Neformální setkání s vyššími státními úředníky nebo ministry	51
Kontakt s lokálními vládními autoritami	45
Kontakt s mezinárodními nevládními environmentálními organizacemi	45
Účast na vládních poradních výborech	44
Formální schůze s vyššími státními úředníky	39
Kontakt se členy parlamentu či s parlamentními výbory	36
Demonstrace, protesty, přímé akce	19
Obrácení se na soud či na jiné justiční orgány	15
Kontakt s odbory či s obchodními organizacemi	15
Kontakt s politickými stranami	15

Článek *Environmental movement and the modes of political action* autorů Daltona, Reccia a Rohrschneidera z Kalifornské univerzity (2003) zdůrazňuje rostoucí spolupráci nevládních neziskových organizací se státem. Jeho autoři se svými slovy pokusili o „[...] první systematické vyhodnocení aktivit environmentálních organizací působících v zemích

OECD.“ (2003: 6). Studii založili na datech z globálního výzkumu 248 environmentálních skupin z r. 1998 nazvaného GEOS (Global Environmental Organizations Survey). Hovoří zde mimo jiné o dvou základních strategiích, které mohou environmentální organizace současnosti přijmout za své, a to buď fundamentalismus, anebo pragmatismus. „*Tato dichotomie fundamentalistické opozice a protestu na jedné straně a pragmatické pokusy o reformy na straně druhé, je centrálním tématem výzkumu environmentálních hnutí.*“ (Dalton a kol., 2003: 5). Zároveň ale dodávají, že tuto černobílou dichotomii považují za přehnanou, protože „[...] *environmentální a jiná sociální hnutí mají stanoveny mnoho cílů, které by měly a chtějí následovat. Environmentální nevládní neziskové organizace musí spravovat a také zvětšovat své organizace a zdroje, musí informovat a mobilizovat své členy, zároveň chtějí formovat politický diskurz a ovlivňovat veřejnou politiku. Tyto rozličné cíle nevyhnutelně vyžadují mix různých politických taktik.*“ (Dalton a kol., 2003: 5). Velmi zjednodušeně řečeno je jedním z výsledků této studie skutečnost, že se z environmentálního hnutí vytrácí antisystémový přístup a environmentální politika tvořená nevládními organizacemi se dle nich stává „[...] *součástí konvenčního politického systému.*“ (Dalton a kol., 2003: 26). Pro ilustraci uvádím v Tabulce 8 jeden z výstupů výzkumu Daltona a kol. týkající se strategií environmentálních neziskových organizací.

Pojem **státního aparátu** jako aktéra EM v sobě kromě tradičních státních institucí zahrnuje v rámci teorie EM také vládní environmentální agentury a instituce, stejně jako tvorbu politiky a politických programů, které se snaží o redukci environmentálních problémů. Literatura teorie EM popisuje obecnou frustraci z „tradiční“ environmentální politiky, která „[...] *navzdory přísným kontrolním mechanismům a regulacím nebyla schopná nalézt řešení problémů, jakými jsou kyselá deště, úbytek ozonové vrstvy či globální změna klimatu.*“ (Hajer, 1995: 31). Pozornost teoretiků EM (i jiných) věnovaná možnostem státního aparátu ovlivňovat ostatní aktéry (zejména firmy) vyvstala jako odpověď na selhání environmentální politiky 70. a 80. let. Tehdejší regulační praktiky založené na zákazech a kontrolách označovali autoři teorie EM za rigidní a reakční a navíc potlačující možný rozvoj technologických inovací (Mol, 2001). Z ekomodernistického hlediska by státní regulační praktiky neměly být zrušeny, ale je potřeba, aby byly upraveny a doplněny o dobrovolné dohody a nástroje založené na tržních mechanismech. Takovéto politické nástroje by dle teoretiků EM byly nejen flexibilnější a ekonomičtější, ale hlavně by motivovaly podniky k orientaci směrem k rozvoji nových řešení environmentálních problémů (Gouldson, Murphy, 1997; Jokinem, 2000; Mol, 2001).

Box 1 - náčrt souvislostí teorie EM a vzniku strategie rozšířené odpovědnosti výrobce

Rozšířená odpovědnost výrobce (z angl. originálu: extended producer responsibility) je strategie, která vznikla během 80. let v západní Evropě jako pokus o minimalizaci problémů souvisejících s komunálním odpadem.

Pojem zavedl do praxe Švéd Thomas Lindhqvist, navazoval tak na integrovaný management řetězce,¹⁶ zavedený v Nizozemí v roce 1989. V r. 1992 získala tato strategie značnou publicitu uvedením na Summitu Země v Rio de Janeiro. Lindhqvist (2000: 37) nazval rozšířenou odpovědnost výrobce strategií „[...] k dosažení snížení celkového environmentálního dopadu výrobku tím, že na výrobce je přenesena odpovědnost za celý životní cyklus výrobku, zvláště za jeho zpětný odběr, recyklaci a konečnou likvidaci“.

Výkladový slovník Ústavu pro ekopolitiku z r. 2007 (Web 7) uvádí širší definici: „Rozšířená odpovědnost výrobce je pojem, podle něhož výrobci a dovozci nesou určitý stupeň odpovědnosti za environmentální dopad svých výrobků v průběhu jejich celého životního cyklu, tj. včetně dopadu horní části cyklu, jež závisí na výběru materiálů pro výrobek a dopadu tomu odpovídajících výrobních procesů a dopadu dolní části cyklu, jenž je dán použitím výrobku a jeho zneškodněním. Výrobci by měli přijmout svou odpovědnost a konstruovat své výrobky tak, aby minimalizovali environmentální dopad jejich životních cyklů a akceptovat právní, fyzikální a ekonomickou odpovědnost za environmentální dopad, který nemohl být eliminován konstrukcí.“

Strategie rozšířené odpovědnosti výrobce i teorie EM jsou založeny na prevenci. Rozšířená odpovědnost výrobce není omezena jen na přesunutí odpovědnosti ze samospráv na průmysl; znamená také to, že průmysl musí přijmout a zavést preventivní praktiky do výroby a nespolehat se již pouze na end-of-pipe řešení (OECD, 2001).

Oba přístupy také předpokládají, že preventivní opatření budou vytvořena za pomoci technologických inovací. Princip rozšířené odpovědnosti výrobce navrhuje, že environmentální dopady výrobků mohou být sníženy použitím nových materiálů, odlišných designů či technických inovací (OECD, 2001).

Jak teorie EM, tak strategie rozšířené odpovědnosti výrobce oponují politice vytvářené „shora“, namísto direktivních regulací navrhují formy dohod a praktiky založené na tržních mechanismech (OECD, 2001).

Teorie EM	Strategie rozšíření odpovědnosti výrobce
<ul style="list-style-type: none">- průmysl nese odpovědnost za redukci environmentálních problémů- princip prevence- technologické inovace- participativní politika	<ul style="list-style-type: none">- přenesení odpovědnosti za odpad z místních samospráv na průmysl- kontrola životního cyklu výrobků- nový design výrobků i procesů výroby- pravidla dohodnutá vyjednáváním

Využití dobrovolných dohod souviselo také s politickými změnami, které se odehrávaly v západní Evropě v 70. a 80. letech. Po návrhu nových politických praktik nastalo v Evropě období deregulací trhu, redukce vlivu státu a slovo privatizace bylo skloňováno ve všech pádech. S tímto se ztotožňovala i teorie EM, která obecně

¹⁶ Integrovaný management řetězce byl „[...] ústřední princip prvního Národního plánu environmentální politiky, který byl vyhlášen v Nizozemí v roce 1989 a měl za úkol napomoci trvale udržitelnému rozvoji. Integrované řízení dodavatelsko-odběratelského řetězce bylo definováno jako řízení materiálových toků, jež jsou výsledkem řetězců nějaké společenské aktivity, které je prováděno s ohledem na životní prostředí. Zabezpečení realizace integrovaného řízení řetězců v praxi závisí na nástrojích, které vláda ve své environmentální politice používá. Cílem aplikace takové politiky je přinutit výrobce k tomu, aby se snažili o snižování negativních dopadů výrobku ve všech fázích jeho existence.“ (Web 8).

doporučovala, aby stát převedl některé ze svých zodpovědností na jiné aktéry, jakými jsou environmentální organizace či průmyslové asociace (Jänicke, 1997; Liefferink, Andersen, Enevoldsen, 2000). Politická participace vyžadovala také přímé zapojení do vytváření politiky.

Představitelé environmentálních organizací a průmyslu mají dle teorie EM relevantní znalosti problematiky spojené s environmentálními otázkami a jejich zapojení do politických procesů tedy zvýšilo šance tvorby úspěšných a hlavně účinných politických opatření (Christoff, 1996; Frijns a kol., 2000). Vláda tak byla motivovaná k podpoře participativních politických procesů. V této souvislosti teorie EM požadovala po vládních orgánech jednak definici jasných pravidel a povinností, které by byly krokem směrem k environmentální reformě, a zároveň, aby dala v rozhodovacích procesech prostor i dalším aktérům (Jänicke, 1992). Literatura teorie EM také zmiňuje potřebu spolupráce environmentálních agentur s jinými vládními sektory a také „[...] *koordinovanou mezioborovou spolupráci při tvorbě politiky.*“ (Christoff, 1996: 486). Řešení environmentálních problémů vyžaduje kombinovanou snahu z různých oborů a státní sektor životního prostředí by měl být schopen tvořit mezioborovou politiku (Jänicke, 1997). Vývoj teorie EM ovlivnil vznik nových politických přístupů jako je např. strategie rozšířené odpovědnosti výrobce (viz Box 1). Tato strategie se snaží nalézt nové způsoby, jak motivovat a přimět firmy k přechodu k environmentálně šetrným praktikám.

5.6 Základní předpoklady teorie ekologické modernizace

Navzdory jistým neshodám a někdy dokonce rozepřím mezi jednotlivými „školami“ zabývajícími se teorií EM, existuje jistá skupina základních předpokladů, které na akademické půdě zpochybňovány nejsou. U všech konceptů EM, se kterými jsem se doposud setkala, jsem identifikovala **čtyři předpoklady**:

- a) přímou participace a spolupráci hlavních aktérů při rozhodovacích procesech,**
- b) možnost souběžného dosažení environmentálních a ekonomických cílů,**
- c) pozitivní přínos vědy a technologií,**
- d) snahu o nalezení preventivních řešení a o zvýšení efektivity produkce.**

Co se participace týče, navrhují zastánci EM, že by různé zájmové skupiny měly přímo participovat na rozhodovacích procesech, a to ve veřejné i privátní sféře. Autoři tvrdí, že spolupráce mezi hlavními aktéry, tedy vládou, environmentálními organizacemi,

firmami a veřejností by měla překonat stávající nepřátelské vztahy mezi nimi (Christoff, 1996; Mol, 1995; Young, 2000). Koncept tzv. reflexivní EM navržený Hajerem (1995) je pro podporu tohoto předpokladu zásadní. Myšlenky participace a spolupráce jsou podporovány zvláště hypotézou, že pokud se různé skupiny snaží souběžně nalézt cestu k environmentálním a ekonomickým cílům, jejich návrhy postupem času konvergují ke konsensuálním řešením.

Co se sladění environmentálních a ekonomických cílů týče, teorie EM odkazuje na myšlenkovou školu postindustriální společnosti. Zatímco teorie kritické vůči neustále narůstající produkci vidí industrializaci a ekonomický růst jako hlavní příčiny negativních environmentálních dopadů a neomarxismus odsuzuje kapitalismus a věří, že „běžící pás výroby“ (viz kapitola 6.1) je příčinou pokračující environmentální degradace, ekomodernističtí autoři tvrdí, že ochrana ŽP je kompatibilní s industrialismem, kapitalismem i ekonomickým růstem (např. Mol, 1995: 11).

Ekologičtí modernisté věří v možnost „[...] *re-implementace ekonomických praktik (s respektem k jejich ekologické dimenzi) v rámci institucí moderny.*“ (Mol, 1996: 306). Pokud aktér bere při rozhodování environmentální témata v potaz, není již tolik potřeba strukturálních změn a tržní ekonomika bude schopná environmentální problémy (vy)řešit (Dryzek, 1997; Mol, 1999; Spaargaren, 1997).

Tyto čtyři předpoklady – participace a spolupráce, souběžné dosažení ekonomických a environmentálních cílů, pozitivní role vědy a technologií a rozvoj preventivních opatření – formují ideový základ teorie EM a jsou přítomny ve většině studiích souvisejících s EM. Přinášejí však také určité rozpory mezi jednotlivými teoretiky. Nejčastěji se vedou diskuze o vztahu mezi participací, vědou a ekonomikou. Pohledem na ideovou stránku literatury EM však lze poskládat „[...] *názory na vztahy mezi životním prostředím, ekonomikou, společností a veřejnou politikou.*“ (Weale, 1992: 75). Tato skládanka dává dohromady společnou identitu všem studiím věnovaným EM.

5.7 Měřitelnost ekologické modernizace v praxi

Lze určit, do jaké míry je možné EM zrealizovat či nakolik se již EM v praxi projevila? Dle empirických studií vzniklých v rámci teorie EM to lze (např. Milanez, 2006; Spaargaren, 2006). Podmínkou je však vždy nutná redukce pojmu EM. Milanez (2006: 2) pro účely své studie věnované možnosti rozvoje EM v Brazílii zredukoval pojem EM na „[...] *implementaci preventivních inovací do procesů produkce, která ve výsledku znamená*

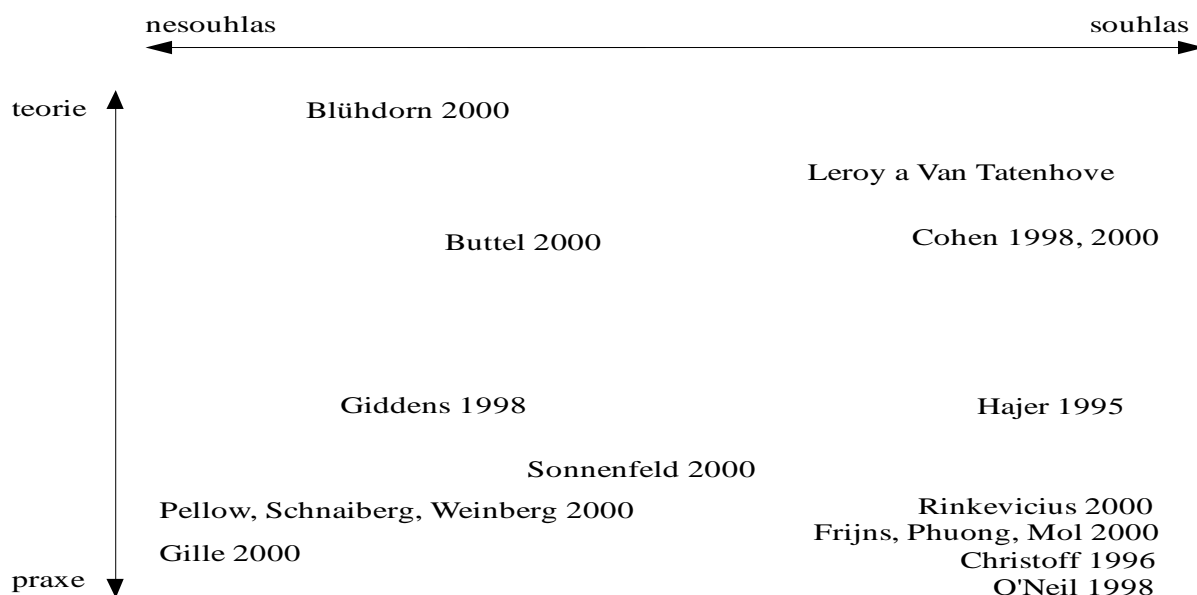
environmentální zisky a zároveň zvýší konkurenceschopnost firem.“ V tomto případě se jedná o studii empirickým výzkumem, je zde tedy jasná potřeba konkrétních měřitelných veličin. Podobně je tomu u Spaargarenovy studie (2006) týkající se charakteru spotřeby domácností. EM je v tomto případě redukována na „[...] změny vzorců spotřebního chování obyvatel.“ V obou zmíněných studiích je redukce pojmu EM reflektována a ospravedlňována argumenty typu „[...] pro účely tohoto výzkumu a získání měřitelných empirických dat“ (Milanez, 2006: 2) nebo „[...] pro umožnění získání empirických dat se zaměřím pouze na spotřební vzorce tří a čtyřčlenných domácností.“ (Spaargaren, 2006: 54). Výsledky těchto výzkumů jsou jistě zajímavé a hodnotné, je potřeba si ale uvědomit jejich limity – vypovídají vždy jen o výseči z širokého okruhu souvislostí EM.

6. LIMITY TEORIE EKOLOGICKÉ MODERNIZACE

Reakce na tuto teorii byly a jsou různorodé – od velmi pozitivních až po extrémně kritické. Většina reakcí leží někde mezi těmito dvěma extrémy. Nejvíce kritických ohlasů pochází od teoretiků, kteří jsou přesvědčeni o tom, že EM není možná. Někteří z nich teorii EM dokonce nazývají „udržitelným kapitalismem“ (O'Connor, 1994) a v podstatě tvrdí, že teorie nabízející závěry jako EM nutně směřují k zániku (O'Connor, 1994; Pellow a kol., 2000). Přestože mnohé z těchto reakcí vychází z kořenů neomarxistické perspektivy, nalezneme podobné názory i u autorů, jako je sociolog Anthony Giddens. Giddens v knize *Třetí cesta* (2001: 55) sice přiznává teorii EM jisté úspěchy, dle něj tato teorie „[...] vybízí sociální demokracii k mnohem aktivnějšímu přístupu k otázkám ekologie, než si bylo možné v minulosti představit. [...] země zmiňovanou myšlenkou nejvíce inspirované jsou nejčistší a nejzelenější ze všech průmyslových zemí.“ Dále však Giddens (2001: 55) prohlašuje, že se teorie EM „[...] vyhýbá některým z hlavních výzev, které ekologické problémy stavějí před sociálnědemokratické myšlení. Není příliš přesvědčivé předpokládat, že ochrana životního prostředí a ekonomický rozvoj jdou dobře dohromady – jeden z nich musí někdy být nutně v rozporu s druhým.“

Při stanovování limitů teorie EM jsem tedy vycházela z alternativních teoretických směrů sociologie a také z přímých kritických reakcí na teorii EM, které jsem tematicky rozdělila podle toho, na kterou oblast teorie EM jsou zaměřené (jsem si vědoma toho, že se uvedená témata navzájem prolínají). Nutno je zdůraznit skutečnost, že mezi kritiky teorie EM patří často sami představitelé této teorie. Např. Fischer a Freudenburg (2000: 703) uvádějí (tehdejší) názorové rozdělení vybraných teoretiků EM (viz Graf 1). V této zjednodušené ilustraci se pokusili roztřídit názory na teorii EM vybraných autorů dle toho, do jaké míry se s teorií EM ztotožňují či nikoli (osa x) a dle toho, do jaké míry považují teorii EM za převeditelnou do praxe (osa y). Tento pokus o roztřídění názorů teoretiků EM zde uvádím spíše pro ilustraci rozmanitosti pohledů v rámci jedné teorie.

Graf 1 – Interpretace teorie EM (Fischer, Freudenburg, 2000: 703)¹⁷

6.1 Kompatibilita kapitalismu a environmentálních cílů

Hlavními oponenty teorie EM jsou teoretikové (environmentální sociologové, političtí ekonomové a další vědci) vycházející z tradice neomarxismu. Hlavním argumentem kritiky z řad neomarxistů je tvrzení, že v podmínkách kapitalismu je nemožné, aby stát prioritizoval ekologickou udržitelnost před ekonomickými imperativy. Stát se dle nich bude environmentálními problémy zabývat pouze do té doby, dokud to neohrozí ekonomický růst, který je pro kapitalistickou produkci a celkovou legitimitu kapitalistického státu klíčový (Schlosberg, Dryzek, 2002; O'Connor, 1994). Podle této kritiky tedy mohou být v prostředí kapitalismu environmentální cíle vždy až na druhém místě v pořadí důležitosti státních cílů a tímto i cílů jiných (zejména ekonomických) aktérů.

Již v průběhu 70. a 80. let vznikaly „alternativní“ sociologické teorie zpochybňující a kritizující tehdejší mainstreamovou sociologii, kapitalismus a paradigma tehdejších sociálních věd. Sociolog Frederic Buttel (2003: 307) v souvislosti s vynořením těchto nových směrů hovoří o environmentální reformě v rámci sociologie. Do těchto nových

¹⁷ Text Blühdorna jsem v této práci nepoužila, proto ho neuvádím v závěrečném seznamu literatury. Pro zájemce se jedná o: Blühdorn, I. (2000). Ecological Modernization and Post-Ecologists Politics. In: Buttel, F., Mol, A. P. J., Spaargaren, G. (eds.). *Environment and Global Modernity*. Londýn: Sage.

směrů zařazuje Cattonovo a Dunlapovo nové environmentální paradigma (1978) a Schnaibergovu teorii běžícího pásu výroby z r. 1980. Ve zkratce se tyto směry snažily vysvětlit příčiny nastalé environmentální krize z hlediska kritiky kapitalisticko-průmyslové společnosti 20. století.

Jedni z prvních environmentálních sociologů, William R. Catton a Riley Dunlap, publikovali v r. 1978 v časopise *The American Sociologist* článek *Environmental Sociology: A New Paradigm*, kde zpochybnili narůstající paradigma moderních (kapitalistických) společností. Všechny tehdejší sociologické proudy označili za antropocentrické a pohybující se výhradně v **paradigmatu lidské výlučnosti**¹⁸ (Catton, Dunlap, 1978: 43). Toto paradigma lze ve stručnosti vyjádřit ve čtyřech bodech:

- a) Lidé jsou díky své kultuře mezi všemi živými bytostmi na zemi jedineční.
- b) Kultura má téměř nekonečně mnoho variant a může se měnit rychleji než biologické vlastnosti.
- c) Rozdíly mezi lidmi jsou spíše dané rozdílným sociálním prostředím (nejsou vrozené), společensky nevyhovující rozdíly lze odstranit.
- d) Nekonečná akumulace kultur znamená i nekonečné možnosti pro pokrok lidstva.

Toto paradigma lidské výlučnosti postoupili Catton a Dunlap (1978) kritice. Dle nich došla lidská společnost tak daleko jen díky tomu, že za pomoci technologií přeměnila environmentální hojnost na kulturní a fyzickou sílu – sociologie dle nich ignoruje důležitost existence přírodních zdrojů a životního prostředí obecně pro formování lidské kultury do dnešní podoby. Zároveň tehdejší sociologie kritizovali pro jejich přehlížení únosné kapacity prostředí a ignorování možného vyčerpání či nedostatku zdrojů v budoucnosti. Jako východisko z tohoto stavu formulovali tzv. **nové environmentální paradigma**, které lze charakterizovat těmito body:

- a) Lidé jsou jedním z druhů živých bytostí na této planetě, jsou ve vzájemné závislosti propojeni s ostatními druhy biotické komunity.
- b) V rámci složitých vazeb může lidská činnost vést k nezamýšleným důsledkům.
- c) Svět je konečný, což znamená také existenci možných fyzikálních a biologických limitů omezujících budoucí ekonomický a sociální růst.

¹⁸ Z angl. originálu: human exceptionalism paradigm.

Dle nového environmentálního paradigmatu vede ekonomický růst k environmentální degradaci, která je v rámci kapitalistického zřízení „řešena“ omezováním největších znečišťovatelů regresními ekonomickými prostředky (náklady na „správu přírodního bohatství“ jsou např. prostřednictvím daňového zatížení přenášeny na obyvatele nižších a středních tříd).

Sociolog Allan Schnaiberg se snažil postihnout problematiku environmentální degradace v podmínkách korporátního kapitalismu skrze vypracovanou politicko-ekonomickou teorii. V r. 1980 vydal své hlavní dílo *The Environment: From Surplus to Scarcity*, kde představil **koncept běžícího pásu výroby**. V tomto konceptu odmítl veškeré apokalyptické vize. Věřil, že řešením environmentální krize by mohla být radikální transformace společenských vztahů. Koncept běžícího pásu výroby je jedním z prvních pokusů v sociologii vytvořit politicko-ekonomickou teorii o původu, příčinách a možných řešeních environmentální krize. Schnaiberg (1980) zde analyzuje principy ekonomického růstu a jednotlivé tržní mechanismy, zejména princip konkurence na trhu. Kvůli existenci konkurence musí firmy neustále zvyšovat produkci. Firma určitý čas vykazuje zisky, avšak jen do chvíle, kdy ji předběhne její konkurent s novými, méně nákladnými způsoby výroby (ať už jsou to levnější metody či pracovní síla). První firma může reagovat buď krachem, anebo ještě nižšími cenami, kterých však dosáhne vždy na úkor něčeho či někoho, použití levnějších metod výroby může například vést ke zvýšení environmentální zátěže.

Schnaiberg (1980: 228-229) se pokusil shrnout proces běžícího pásu výroby do jedenácti bodů:

- a) Pro uspokojení konzumních potřeb většina obyvatel ve vyspělých kapitalistických společnostech musí prodávat svoji práci, aby generovali příjmy.
- b) Konzumní potřeby obyvatel jsou ovlivňovány nabízeným zbožím a službami.
- c) Potřeby soukromých firem (výrobců) jsou navázány na úroveň výroby (produkce), která generuje zisk.
- d) Expanze výroby je mechanismem generování zisku, pracovních míst a příjmů.
- e) Pro jakýkoli typ výroby platí, že čím levnější je pracovní síla, tím méně pracovních míst vzniká na jednotku výroby (produkt).
- f) V průběhu času se zvyšuje využití zisku pro potřeby nových technologií, s čímž souvisí nižší potřeba pracovních sil k výrobnímu procesu.

- g) Výroba musí expandovat, aby poskytla dostatek práce rostoucímu počtu pracovních sil.¹⁹
- h) Tato expanze výroby zvýší objem korporátních zisků.
- i) Navýšený objem zisků je investován do technologické změny s cílem zvýšit efektivitu produkce a snížit počet pracovních sil.
- j) Navýšená produkce potřebuje své spotřebitele, je tedy potřeba, aby se s výrobou navýšil i počet spotřebitelů a/nebo příjmy spotřebitelů (tj. mzdy pracovníků).
- k) Takto navýšená spotřeba vede v tomto procesu opět k opakování celého procesu od „e“ po „j“, a navíc může dojít i ke zrychlení celého procesu.

Cílem běžícího pásu výroby je tedy ekonomický růst a zisk za každou cenu. Dle Schnaiberga (1980: 232) je tento běžící pás výroby proces, který „[...] nutí všechny běžet rychleji, ale postupují přitom velmi málo, pokud vůbec.“ Firmy se na tomto pásu snaží udržet či v případě neúspěchu se na něj vrátit i za cenu propouštění zaměstnanců či lhostejnosti vůči životnímu prostředí. Čím rychleji pás výroby běží, tím více zahrnuje environmentálních vstupů a výstupů a tím intenzivněji přispívá k environmentální degradaci.

Foster a York (2004: 294) stručně charakterizují Schnaibergův běžící pás výroby takto: „*Od jiných teorií tematizujících vztahy společnosti a životního prostředí se koncept běžícího pásu výroby zásadně odlišuje minimálně ve dvou ohledech. Za prvé, Schnaiberg tvrdí, že je potřeba jít dál za mikro-individualistické analýzy (jako jsou např. výzkumy spotřebitelského chování) a zaměřit se na sílu a moc ekonomických a politických elit kontrolovat interakce společnosti a životního prostředí. Za druhé, Schnaiberg tvrdí, že environmentální udržitelnost nemůže být dosažena v rámci kontextu elitářské kapitalistické společnosti zaměřené na expanzi produkce pro potřeby současné generace. Aby bylo možné překonat environmentální krizi, je potřeba zásadně změnit strukturu moderní společnosti.*“ Na rozdíl od mainstreamu v sociologii 20. století (a na rozdíl od většiny sociálních věd obecně) je koncept běžícího pásu výroby založen na uvědomění společenské závislosti na přírodním prostředí a na reflexi negativního vlivu moderních společností na přírodní zdroje a ekosystémy. Schnaiberg ve své práci z r. 1980 vycházel mimo jiné právě z názorů Cattona a Dunlapa (Buttel, 2003).

¹⁹ Schnaiberg (1980) v jiné části knihy rozebírá vliv ekonomického růstu na populační růst (čím rychlejší je ekonomický růst, tím rychleji roste počet obyvatel), pro detailnější rozbor jeho teorie zde bohužel není prostor.

Pokud logika kapitalismu vyžaduje kontinuální ekonomický růst, vyžaduje logicky také kontinuální využívání přírodních zdrojů a ve fyzicky omezeném světě také jejich následnou exploataci. Přestože některé průmyslové praktiky přecházejí na environmentálně méně škodlivé procesy, nezabraňují tím vzniku nových sociálních i environmentálních problémů narůstajícím v důsledku zrychlování kapitalistického kolotoče produkce (Schnaiberg, Pellow, Weinberg, 2002).

Kritika kapitalismu z hlediska vlivu na životní prostředí však není jen otázkou druhé poloviny 20. století a současnosti. Americký ekonom a sociolog Thorstein Veblen tematizoval vliv kapitalismu na stav životního prostředí již na přelomu 19. a 20. století. Ross E. Mitchel (2001) shrnul ve svém článku Veblenovy podstatné myšlenky týkající se souvislostí kapitalismu s drancováním přírodních zdrojů a nevyhnutelnosti budoucí ekologické krize. Kapitalismus se dle Veblena vyznačuje třemi hlavními rysy: nepřítomným vlastnictvím, okázalou spotřebou a třídním rozdělením společnosti (Mitchel, 2001: 392). Co se třídního rozdělení týče, společnost rozdělil na dvě hlavní skupiny: pracující třídu (pracující lid s produktivní aktivitou) a dravou třídu (finančníci a obchodníci, kteří nic neprodukují, ale se zbožím pouze manipulují za účelem zisku). Dle Veblena dravá třída parazituje na produkčních aktivitách třídy průmyslové, dravý způsob života znamená život v nadbytku, aniž by se o něj člověk zasloužil. Tento způsob života je umožněn právě díky rozvoji nových technologií, které se zlepšily natolik, že mohou vytvářet nadbytky nad míru nutnou k obživě. S tím dle Veblena souvisí i fenomén okázalé spotřeby, který je typický pro dravou třídu. Okázalou spotřebou dravá třída demonstruje svůj status, bohatství je symbolem moci. Zjednodušeně řečeno, Veblen kritizoval plýtvání tehdejší společnosti a drancování přírodních zdrojů za účelem okázalé spotřeby. Dále kritizoval praktiky tehdejšího dřevařského průmyslu ve Spojených státech, které se dle něj mimo jiné vyznačovaly fenoménem tzv. nepřítomného vlastnictví, kdy jsou rozsáhlé pozemky vlastněny lidmi žijících daleko od nich, a proto je jim jedno, jakým způsobem je s půdou, lesy a jejich okolím nakládáno. Přestože jsou Veblenovy myšlenky staré více jak sto let, zůstávají aktuálními i v dnešním globalizovaném světě (více k Veblenovým názorům na vztah technologií a využívání přírodních zdrojů viz následující kapitola).

Dalším obecným rozporem teorie EM souvisejícím s podmínkami kapitalismu je napětí mezi participací a ekonomickými argumenty. Autoři teorie EM předpokládají, že obyčejní lidé jsou vedeni silným ekonomickým myšlením a utilitárním vztahem k životnímu prostředí. Například Spaargaren (1997: 192) hovoří o socio-kulturních aspektech spotřeby a tvrdí, že „[...] občané-spotřebitelé jsou řízení informací o produktu a

ekonomickými podněty“. Cohen (1998: 192) tvrdí, že „[...] pro to, aby společnost brala EM vážně, musí být schopná obrnit se proti populistickým tendencím využívajícím přírodu jako pozadí pro sentimentální teoretizování a osobní reflexi.“ Naopak, každý jednotlivec má k přírodě a ŽP různý vztah a někteří stakeholdeři podílející se na rozhodovacích procesech by s těmito předpoklady nemuseli souhlasit. „*Teorie EM nebere v potaz variabilitu, ovšem pokud teoretikové EM berou participaci jako nutnou podmínku pro realizaci EM, musí odlišná hodnotová stanoviska akceptovat. Těmito jsou například rozvoj komunit, kvalita života, solidarita atd.*“ (York, Rosa, 2003: 278).

York a Rosa (2003) dále kritizují argument teorie EM, že environmentální uvědomění vede spotřebitele ke spotřebě „zelených“ produktů. Přestože je existence environmentálních problémů reálná, míra zájmu, která je jim věnovaná, a způsoby navržených řešení závisí také na tom, jak jsou tyto problémy sociálně konstruovány. Například ochránářský přístup k životnímu prostředí, kdy jsou lidé informováni o ohrožených druzích ptactva či velryb, může být nedostačující k tomu, aby motivoval konzumenty ke změně jejich spotřebních návyků. „*Pravděpodobnost vytvoření zeleného trhu je vyšší, pokud lidé vnímají sami sebe jako součást životního prostředí, pokud vidí propojení environmentálních dopadů se svým každodenním životem a akceptují fakt, že jejich chování také ovlivňuje kvalitu životního prostředí. Toto však teoretici EM ve svých studiích nijak nereflektují.*“ (York, Rosa, 2003: 279).

6.2 Víra ve vědecké poznání a v technologický pokrok

Často se kritické ohlasy na teorii EM věnují také tématu přehnaného technologického optimismu a technokratickému charakteru této teorie. Například Hannigan (1995: 184) ve své prvotní analýze přínosů environmentální sociologie prohlašuje teorii EM za „[...] omezenou a svázanou neotřesitelným smyslem pro technologický optimismus.“ Mol (1999: 172) teorii EM brání, tvrdí, že v rámci ní je „[...] technologickým transformacím v procesu institucionálních reforem dáno jasné místo, jasná a důležitá role, která však v rámci teorie EM není tak centrální, jak kritici tvrdí a rozhodně nejsou technologické změny motorem a determinantem těchto reforem.“ Technologiím v rámci teorie EM však nelze důležitost upřít, technologické inovace jdou ruku v ruce se superindustrializací, která je pro EM zásadní. Na rozdíl od teoretiků, kteří vidí samotný technologický pokrok jako problematický a argumenty směřují k potřebě „[...] zastavit kapitalismus a/nebo proces industrializace, abychom mohli řešit ekologickou krizi.“

(Schnaiberg, 1980; Fisher, Freudenburg, 2001), Mol, Spaargaren a další vidí v pokračující industrializaci naději pro vyřešení problémů životního prostředí a (hrozícího) nedostatku zdrojů.

Tento postoj má však mnohá úskalí. Giddens (2001: 56) tvrdí, že některé zjednodušené předpoklady teorie EM „[...] odvracejí pozornost od dvou základních otázek vyplývajících z ekologických úvah: našeho vztahu k vědeckému pokroku a naší reakce na riziko.“ Klíčovým prvkem, který činí ekomodernistický přístup k vědě a technologiím životaschopným, je víra ve vědecký pokrok. Giddens (1998) a Beck (2004) tematizovali vystřízlivění a deziluzi z vědy a technologického pokroku moderní doby a identifikovali nové druhy rizik, která s sebou vědecký „pokrok“ přináší. Optimistické názory týkající se pokroku založené na nekritické důvěře v přínosy vědeckého a industriálního přístupu k přírodě se změnily v úzkost a nedůvěru. Jako nejčastěji uváděné příklady katastrofických selhání moderních technologií bývají uváděny havárie atomových elektráren z let 1979 (Three Mile Island) a 1986 (Černobyl). Giddens (1998: 50) tvrdí, že v dnešní době je pokrok „[...] vyprazdňován neustálou změnou.“ To, co dnes můžeme považovat za pokrokové v rámci současného vědění a poznatků, se zítra může ukázat jako experiment s nedomyšlenými vedlejšími efekty. Podobný názor vyjadřuje Beck (2004: 324): „*Tato latentní víra v pokrok, která se dnes vzhledem k narůstání rizik stává tak vratkou, nebyla na jedné straně přes veškerou kritiku – od raného romantismu až do dnešního dne – nikdy zpochybněna: je to víra v metodu pokusu a omylu, v postupně se vytvářející – přes četné regresy a průvodní problémy – možnost systematického ovládnutí vnější i vnitřní přírody.*“ Beck také poukazuje na provázanost technického pokroku s pokrokem sociálním. Jako příklad uvádí poválečný rozmach SRN a dalších průmyslových států: „*Hospodářský růst, zvyšování produktivity a technické inovace nebyly jen vytčenými ekonomickými cíli, které odpovídaly zájmu podnikatelů a narůstání kapitálu, ale vedly obecně viditelným způsobem k rekonstrukci společnosti, k rostoucím možnostem individuálního konzumu a k ‚demokratizaci‘ kdysi exkluzivních společenských standardů.*“ (Beck, 2004: 326). Technický pokrok byl a stále je ztotožňován s pokrokem sociálním – produkuje užité hodnoty v podobě prostředků usnadňujících práci, zvyšující životní úroveň, atd.

Problémem jsou však (dle Becka i Giddense) právě rizika spojená s produkty vědecké racionality. Giddens (2000) poukazuje na to, že vedle tzv. vnějších rizik, která provázejí lidstvo od jeho vzniku (tj. rizik pocházejících z přírody) vznikla v moderní době tzv. rizika vyrobená, související právě s rozvojem vědeckého poznání a jeho aplikace v praxi. S těmito novými riziky nemá zatím lidstvo mnoho zkušeností, a proto je neumí

často ani rozeznat a ohodnotit. Vyrobené riziko je málo kalkulovatelné a jeho závažnost nejednoznačná; posoudit lze většinou pouze expertními odhady, které bývají rozporné (např. geneticky modifikované rostliny). Nutno dodat, že Giddens (2000: 39) na jednu stranu doporučuje preventivní přístup k novým technologiím, na stranu druhou dává najevo jistou důvěru v technologie: „*Možná bude celkem často zapotřebí, abychom se, když půjde o podporu vědeckých inovací či jiných forem změny, chovali spíše odvážně než opatrně.*“

Bez vědeckého zjištění a monitorování problémů a procesů změn v životním prostředí by nemohla vznikat veřejná informace, která pak působí nebo může působit na rozhodování – jednotlivců, hospodářských a politických institucí v procesu veřejné komunikace. Beck (2004) rozlišuje dva typy racionality: racionalitu vědeckou a racionalitu sociální. Tyto racionality se na jedné straně rozcházejí a straně druhé na sobě závisí. V diskusích o riziku se nemluví vždy stejným jazykem. Z jedné strany jsou kladeny otázky, které nejsou druhou stranou vůbec zodpovídaný, a z druhé strany jsou na otázky podávány odpovědi, které se vůbec netýkají podstaty toho, nač se otázky původně tázaly. Vědecké zabývání se riziky je na jedné straně odkázáno na sociální očekávání a hodnotové horizonty, zatímco sociální diskuse a vnímání rizik jsou na druhé straně odkázány právě na vědecké argumenty. Teorie EM předpokládá, že politici, businessmani a neziskové organizace mohou technologie (a jejich možnosti) racionálně a objektivně hodnotit a rozhodovat, které z nich způsobí přírodě menší újmu. EM nebere v potaz fakt, že ne vždy vědci poskytnou popis environmentálních problémů, rizik a alternativních řešení takovým způsobem, aby byl srozumitelný i laikům. Vědecká komunita je do určité míry izolovaná od ostatních aktérů EM. Možnost přímé participace a spolupráce stakeholderů při rozhodovacích procesech je tímto oslabena. V tomto ohledu je v zájmu zapojení veřejnosti a vědy nezbytné modifikovat způsob, jakým vědci komunikují s ne-vědci. Věda a technika nemohou být vyňaty z demokratického procesu, staly se nedílnou součástí politiky, avšak rozhodování není možné přenechat pouze vědeckým expertům (Giddens 2001).

Překvapivé je, že se teorie EM tématu charakteru vědeckého poznání blíže nevěnuje, přestože se Mol a Spaargaren (1993) od Becka zcela jasně distancovali (viz kapitola 4.2), nikde jsem nenalezla argumenty teoretiků EM.

Schnaiberg (1980: 115) se v rámci své teorie běžícího pásu výroby (viz kapitola 6.1) pokusil analyzovat vliv technologií na životní prostředí a došel k závěru, že „[...] jakákoli technologie, pokud je široce rozšířená a aplikovaná v praxi, bude mít za následek vznik určitých environmentálních problémů.“ Schnaiberg (1980) rozlišuje kvalitativní a kvantitativní aspekty technologií, kdy uznává rozdíly mezi různými typy technologií, co se

jejich možných dopadů na životní prostředí týče, zároveň však zdůrazňuje, že kvantitativní aspekty technologií většinou přebíjí ty kvalitativní. „*Jelikož technologie ze své podstaty vždy zahrnuje určité ekosystémové vstupy a výstupy, neomezená expanze těchto procesů způsobí závažné, rozsáhlé a nevratné škody.*“ (Schnaiberg, 1980: 115). Schnaiberg se při obhajobě svých argumentů odvolává na první termodynamický zákon.²⁰ Jako řešení navrhuje maximální možné omezení používání každé jednotlivé technologie. V prostředí kapitalistického závodu na běžícím pásu výroby (a spotřeby) jsou však technologie dle Schnaiberga používány v maximální možné míře za účelem zefektivnění výroby a dosažení co největšího zisku (Schnaiberg, 1980: 120).

Zajímavostí je, že argumenty hovořící proti zneužívání technologií ve prospěch rychlého růstu a pokroku nalezneme také již u Veblena, který tematizoval vliv technologií na životní prostředí na přelomu 19. a 20. století. Dle Veblena se přírodní zdroje stávají hodnotnými v okamžiku, kdy se společnost rozhodne, že za ně chce platit. Jejich finanční hodnota je tedy sociální vykonstruovaná. Veblen uznal, že množství přírodních zdrojů se zvyšuje díky neustálému vzniku nových technologií, přírodní zdroje jsou dle něj zdroji (a nikoli pouze znaky krajiny) díky tomu, že technologové vědí, jak je zúročit. V technologie tedy Veblen vkládal jistou naději, avšak již před více jak sto lety tvrdě kritizoval ty, kteří pomocí technologií využívají zdroje nerozumně, neefektivně nebo nespravedlivě a prosazoval udržitelné využívání zdrojů ve prospěch budoucích generací (Mitchel, 2001).

Dalším úskalím vkládání naděje do vědeckého poznání a technologického pokroku je skutečnost, že náklady spojené se vznikem a implementací nových technologií jsou mimo možnosti rozvojových zemí (více viz následující kapitola).

6.3 Omezení na rozvinuté země bohatého severu

Téma teorie EM v rozvojových zemích jsem zařadila až do této kapitoly, protože je stále ve svých počátcích a ani samotní teoretici EM nejsou schopni shodnout se na tom, zda má teorie EM v těchto zemích potenciál či nikoliv a zda by to vůbec byla pro tyto země ta správná cesta. Teoretické práce na toto téma jsou spíše polemikami, někdy optimistické a pozitivní, často ale také velmi kritické a skeptické.

Podmínky nutné pro životaschopnost teorie EM (viz kapitola 5) jsou pro velkou část světa (ekomodernistický optimista by řekl „zatím“) nesplnitelné. Tento fakt vzbudil

²⁰ První termodynamický zákon je zákonem o zachování energie, který zjednodušeně a nepřesně řečeno konstatuje, že energii nelze vyrobit ani zničit, ale pouze přeměnit na jiný druh energie.

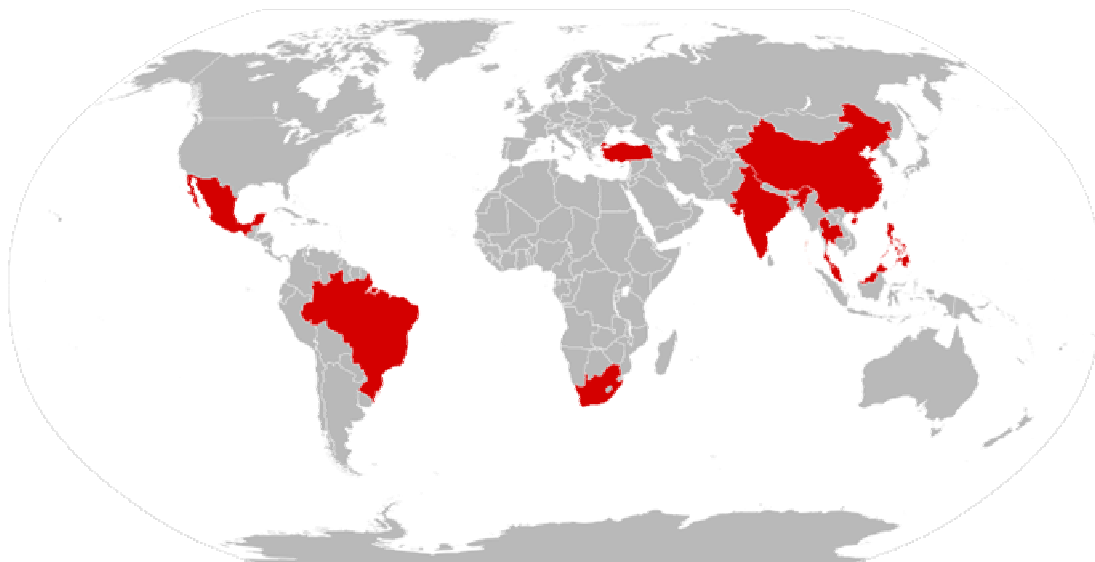
mnoho kritických reakcí. Leroy a Van Tatenhove (2000: 196) tvrdí, že „[...] *teorie EM je založena na realitě několika málo vysoce industrializovaných zemí západní Evropy*“ a Buttel (2003: 30), že „[...] *má tendence být eurocentrická a neschopná reagovat na podmínky většiny států tohoto světa.*“ Obecně lze říct, že teoretické i empirické studie týkající se možnosti aplikovatelnosti teorie EM na rozvojové země si často protirečí. Někteří autoři obhajují implementaci prvků EM do rozvojových zemí jako řešení jejich environmentálních a ekonomických problémů, jiní tvrdí, že by EM spíše zvýšila jejich závislost na technologiích a vnějších aktérech. Většina studií této problematiky je zaměřena jen na úzký region zemí se středními (nikoli nízkými) příjmy (viz Obr. 1), tedy zemí, které jsou již v určité fázi industrializace a očekávají ekonomický růst a rozvoj průmyslu, což by mělo mít za následek negativní environmentální dopady. Rinkevicius však již v r. 1992 tvrdí, že by rozvojové země měly svůj rozvoj spíše zpomalit, poučit se z chyb západu a neopakovat je (na mysli má zejména integraci silně znečišťujících technologií do výrobního procesu). Většina zemí se středními příjmy má velké sociální problémy související s chudobou a sociální nerovností. Databáze Světové banky PovcalNet (Web 9) uvádí, že v r. 2010 bylo 11% populace těchto zemí (údaje vycházejí ze vzorku 56 zemí se středními příjmy) žilo pod hranicí chudoby z jednoho amerického dolaru na den. Vlády i veřejnost většiny těchto zemí mají ekonomický růst a sociální rozvoj jako jednu z hlavních priorit. Milanez (2006) ve své studii tvrdí, že právě kvůli tomu má EM šanci v těchto zemích uspět lépe než přísné environmentální restrikce, které jsou často vnímány jako překážky ekonomického růstu.

Zastánci aplikovatelnosti EM v rozvojových zemích jsou zároveň zastánci toho, aby se tyto země vydaly dráhou rozvinutých zemí. „*Rozvojové země a země s přechodnými ekonomikami jsou v pozici, kdy mohou přeskočit stádium budování institucí, kterým již prošly země rozvinuté. [...] Pokud převezmou moderní nástroje [...] a budou ochotny se učit z politicko-ekonomické historie rozvinutých průmyslových zemí, mohou se vyhnout desetiletím plným konfliktů a chyb v budování efektivních institucí a nástrojů.*“ (Weidner, 2002: 1362). Z tohoto hlediska by tedy přijetí některých prvků teorie EM mohlo zemím se středními příjmy pomoci dohnat země bohaté (minimálně na institucionální úrovni).

Vedle dosažení podobné politické a institucionální úrovně někteří teoretici tvrdí, že kdyby rozvojové země přijaly (alespoň) technologické aspekty EM a prosadily by do výroby čisté technologie, mohly by zase přeskočit proces vývoje těchto technologií. Rozvojové země „[...] *jsou schopné využít nejnovější čisté technologie z široké škály moderní výroby [...] a zároveň mohou těžit z levných surovin a nízkých nákladů na mzdy.*“

(Sonnenfeld, 2000: 253). Technologický skok dopředu je podporován zejména ve výrobních procesech, protože zde má obvykle pozitivní dopady na přidanou hodnotu, zaměstnanost a tyto pozitivní výsledky může přenést i do dalších oblastí ekonomiky (Perkins, 2003).

Obr. 1 – nově industrializované země (Web 10)

Všechny tyto teorie o možnostech technologického skoku rozvojových zemí jsou tedy založeny na předpokladu, že moderní čisté technologie jsou v rozvojových zemích dostupné. Tento předpoklad však naráží na několik překážek. Přenos moderních technologií do rozvinutých zemí by mohl znamenat střet zájmu se soukromými společnostmi, dále krach některých lokálních firem a v neposlední řadě vznik závislosti rozvojových zemích na importovaných technologiích. Podniky z rozvinutých zemí již učinily první krok k environmentálním inovacím, což nyní pokládají za jednu ze svých konkurenčních výhod a nemusí být ochotné poskytnout tyto výhody do firem rozvojových zemí (Perkins, 2003). Redcliff (2000: 158) zmiňuje, že „[...] přenos čistých technologií na jih není podporován většinou hlavních ekonomik severu, jejichž snahou je dosahování tržních výhod díky vyšším environmentálním standardům pro ně samotné.” Barton (1997) k této otázce dodává, že podniky rozvinutých zemí by rozvojovým zemím raději poskytly zastaralé end-of-pipe technologie, pro které již v jejich zemích není na trhu takové

uplatnění jako dříve, což ale znamená jen další prohlubování rozdílů mezi bohatými a chudými státy.

I kdyby byly čisté technologie pro rozvinuté země dostupné, náklady na jejich zavedení přesahují možnosti většiny rozvojových zemí. Vývoj některých čistých technologií znamenal často nemalé investice do dlouhodobého výzkumu, z čehož potom v praxi plynou poměrně vysoké licence za využívání těchto technologií (Perkins, 2003). Podnikům rozvojových zemí chybí nejen prostředky, ale také odborní pracovníci, kteří by byli schopni moderní řešení implementovat. Je tudíž pravděpodobnější, že pokud by k přesunu nových technologií do rozvojových zemí (vůbec) došlo, dělo by se tak za pomoci nadnárodních korporací, které mají více finančních zdrojů a jsou schopné technologie, se kterými již mají zkušenosti na svých pobočkách v rozvinutých zemích, implementovat. Z těchto argumentů tedy plyne, že snaha o technologický skok by mohla pro rozvojové země ve výsledku znamenat odstranění a nahrazení některých lokálních firem nadnárodními korporacemi (Barton, 1997).

Vedle rizik technologického skoku je zde také riziko možné budoucí závislosti rozvojových zemí na technologiích ze zemí rozvinutých. Je pravděpodobné, že pokud by dovezené technologie byly úspěšné, ohrozilo by to snahy lokálních vědců a technologů a v budoucnosti by potenciální implementace lokálních technologií byla zablokována již vzniklou infrastrukturou technologií importovaných (Perkins, 2003).

Z teoretického hlediska jsou tedy možné dopady EM na rozvojové země nejasné. Lišící se názory obhájců a kritiků EM v chudších částech světa mají různé pohledy na věc a neexistuje jasná odpověď na to, zda je EM rozvojových zemí žádoucí či vůbec možná.

6.4 Pojetí přírody, životního prostředí a environmentálních problémů

Životní prostředí je v teorii EM dle Bakerové (2007) považováno za „pouhý“ další faktor možností produkce. Příroda sama o sobě není v textech teorie EM nijak zvlášť tematizovaná, z čehož lze usoudit, že ji buď teoretici EM zcela ignorují, nebo ji nepřímo zahrnují pod pojem životního prostředí. Při studiu textů jsem narazila na dvě výjimky. První z nich je van Koppenovo²¹ (2000) rozdělení postojů k přírodě v environmentální sociologii. Možné postoje k přírodě rozděluje do tří kategorií na postoj k přírodě jako ke

²¹ Kris van Koppen je profesorem na univerzitě ve Wageningenu (Nizozemí) stejně jako Arthur Mol a Marteen Jänicke, vyučuje zde environmentální sociologii a s kolegy Molem a Jänicke spolupracuje, sám sebe ale k teoretikům EM nezařazuje (stejně tak o něm jako o teoretikovi EM není zmínka v žádné souhrnné literatuře EM). Přesto se několik jeho odborných publikací tématu EM věnuje.

zdroji, dále jako k arkádii a jako třetí možnost uvádí postoj k přírodě jako k sociálnímu konstrukt. Postoj k přírodě jako ke zdroji vnímá přírodu jako výrobní prostředek, zboží určené ke konzumaci a základní podmínku lidského zdraví. Postoj k přírodě jako k arkádii je charakteristický tím, že v něm má příroda svoji hodnotu nezávislou na hodnotě užitné. Přístup k přírodě jako k sociálnímu konstrukt klade důraz na roli kultury a její symboliky, příroda je dle tohoto konceptu stvořena spíše symbolicky, není objektivně daná, pojetí přírody je závislé na sociálním kontextu. Dle van Koppena²² je pro teorii EM zcela jednoznačně charakteristický přístup k přírodě jako ke zdroji. Tento přístup je charakteristický pro většinu proudů environmentální sociologie, příroda v tomto pojetí je „[...] *pouhým prostředkem produkce, zbožím určeným ke konzumaci a primární podmínka lidského zdraví.*“ (van Koppen, 2000: 301).

Druhou výjimkou tematizace přírody v rámci teorie EM je (poměrně stručná) Molova definice přírody: „*Stejně jako většina sociálních teorií o životním prostředí a modernitě omezuje teorie EM svoji definici přírody na živinovou základnu.*“ (Mol, 1996: 315).²³ Van Koppen na tuto Molovu definici přírody sám poukazuje jako na jasný důkaz přístupu k přírodě jako ke zdroji. Tento přístup se vyznačuje třemi základními charakteristikami (van Koppen, 2000: 301):

- a) Přírodě jsou přisuzovány pouze hodnoty instrumentální povahy, příroda má cenu pouze jako prostředek, skrze který lze teprve hodnoty vytvořit.
- b) Zaměřuje se pouze na ty aspekty přírody, které souvisejí s uspokojením materiálních potřeb, tedy produkce potravin, zdravotní podmínky, dostatečný prostor pro život (člověka) a dostatek energie a materiálů.
- c) Definice přírody je odvozená od přírodních věd; zastánci tohoto přístupu si uvědomují i estetické a morální hodnoty přírody, ale považují je za druhotné.

Van Koppen (2000: 302) nehodnotí tento přístup čistě negativně. Silná stránka zdrojového přístupu je dle něj v tom, že se opírá o vědecký koncept přírody, čímž posiluje pozici přírodních věd v oblasti ochrany ŽP. Za slabinu zdrojového přístupu k přírodě považuje hlavně skutečnost, že nezahrnuje všechny oblasti životního prostředí a přírody a pokud budeme k přírodě přistupovat pouze takto, hrozí nadužívání zdrojů. Environmentální sociologové, ekonomové a další zastánci tohoto přístupu se snaží zkoumat, jak je možné uzpůsobit lidskou činnost (redukovanou na produkci a spotřebu)

²² Zjištěno konzultacemi s profesorem van Koppenem prostřednictvím emailové komunikace.

²³ Z angl. originálu: sustenance base.

vědecky určeným podmínkám udržitelnosti. Avšak ani přírodní vědy nemohou přesně stanovit, kde je nosná kapacita prostředí – stále je moc nejistot i ve vědě – lze jen těžko stanovit co je trvale udržitelné využívání zdrojů. Debata o vědeckém poznání limituje debatu o limitech růstu. Další slabinou zdrojového přístupu je dle van Koppena (2000: 303) samotné pojetí hodnot přírody. Hodnota přírody a na ní založená ochrana přírody, vychází spíše z morálních a estetických tradic hodnocení přírody, nemůže být omezena jen na udržitelné čerpání zdrojů nebo náš osobní konzumní zájem, důležité jsou i nemateriální hodnoty jako krása, úcta k přírodě a kulturní dědictví.

V českém akademickém prostředí jsem našla kritiku teorie EM v práci Libora Musila (1998) z katedry Sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V práci nazvané *Tři ideologie prostředí* teorii EM vyčítá, že ignoruje téma ekologické stability ekosystémů. „*Protagonisté ekologické modernizace spíše sledují dílčí výstupy ekosystémů, které pro ně zůstávají černou skříňkou. Chápu je jako převodní mechanismy, které vracejí vedlejší efekty lidské činnosti do společnosti v podobě snížení kvality dílčích složek životního prostředí člověka (vody, ovzduší, půdy, potravin nebo podnebí), znemožňují spolehlivou předpověď vývoje rizik, vnášejí do života nejistotu a zpochybňují tak důvěru lidí v moderní instituce (Mol, 1993: 451-453). Celková stabilita ekosystémů přitom zůstává mimo soustředěnou pozornost.*“ (Musil, 1998: 61).

Z pojetí environmentálních problémů v teorii EM lze také jasně identifikovat přístup k přírodě jako ke zdroji. Pokud se v teorii EM hovoří o environmentálních problémech, vždy je to v souvislosti se selháním (či s rizikem hrozícího selhání) „služeb“ životního prostředí. Nikde ovšem není explicitně vyjádřeno, jaké environmentální problémy vlastně chtějí ekomodernisté řešit. Některé z nich lze deduktivně vyvodit například z Huberova (2005) seznamu environmentálních technologických inovací (viz Tabulka 6) – je to například znečištění ovzduší emisemi ze spalování fosilních paliv (navrhuje dekarbonizaci), drancování přírodních zdrojů (navrhuje ekologické zemědělství, lesnictví a šetrný způsob těžby nerostných surovin). Mol často zmiňuje hrozící nedostatek zdrojů obecně (1996, 1999), Spaargaren se zaměřuje na problém nadměrné spotřeby domácností (2000, 2003). Zajímavým faktem je, že se teoretici EM přímo či nepřímo shodují v otázkách příčin a původu současných environmentálních problémů – všichni hovoří o důsledcích industrializace. V žádném z mnou prozkoumaných textů není věnováno tomuto tématu zvláštní místo, autoři o příčinách environmentálních problémů nepojednávají explicitně, ve většině textů se však toto téma prolíná s jinými tématy. U většiny autorů je řešení environmentálních problémů spojeno s ekonomickými výhodami –

jak již bylo řečeno výše (viz kapitola 4.5), efektivita je jedním z environmentálních cílů EM (Christoff, 1996; Cohen, 1997; Rinkevicius, 2000). Z toho ovšem nepřímo vyplývá, že řešení či prevence jakéhokoli z environmentálních problémů, které by nebylo ekonomicky výhodné, ekomodernisté nepodpoří.

7. ZÁVĚR

ZEM se postupem času stala prominentní neoliberalní teorie a zároveň jedna z předních teorií v rámci environmentální sociologie. Je založena na teoretickém i empirickém programu, který prošel několika vývojovými fázemi, získal mnoho zastánců i kritiků. Velmi zeširoka řečeno je „[...] cílem konceptu EM analyzovat, jak se současné industrializované společnosti vyrovnávají s environmentální krizí.“ (Mol, Sonnenfeld, 2000: 5). Teorie EM vyjadřuje názor, že neustálý industriální rozvoj nevede nevyhnutelně k degradaci životního prostředí, ale naopak přináší nejlepší možnou cestu z environmentální krize. Mol (1995: 42) zcela jasně artikuluje tento názor, když říká, že „[...] jedinou možnou cestou z ekologické krize je jít dále za proces modernizace.“. Jiným příkladem je stanovisko Mola a Spaargarena (1992: 336), kdy tvrdí, že teorie EM „[...] zastává přesvědčení, že jedinou možnou cestou z ekologické krize je jít dále za proces industrializace.“. Jako poslední příklad lze uvést Spaargarenovo tvrzení (1997: 25), že „[...] environmentální krize může být překonána jen další modernizací již existujících institucí moderní společnosti.“

V této diplomové práci jsem se pokusila popsat všechny podstatné aspekty této teorie a zároveň poukázat na její slabá místa. Snažila jsem se zodpovědět následující otázky:

- 1) Jaká jsou hlavní témata teorie EM?
- 2) Jaké podmínky jsou potřeba pro možný rozvoj EM v praxi?
- 3) Kdo jsou hlavní aktéři EM?
- 4) Jaké jsou limity teorie EM?

Ad 1:

Hlavní okruhy témat, kterým se teorie EM věnuje, jsou tyto: měnící se role vědy a technologií, rostoucí význam dynamiky trhu a ekonomických činitelů, změny v úloze národního státu a změny pozic, rolí a ideologií současných sociálních hnutí (vždy v souvislosti s environmentálními otázkami).

Věda a technologie nejsou v teorii EM odsuzovány za svůj podíl na původu environmentálních problémů, naopak jsou v zde vnímány pozitivně díky jejich současné (a potenciální budoucí) roli při řešení a prevenci environmentálních problémů. Tradiční „léčebné“ a opravné prostředky jsou zde nahrazeny preventivními socio-technologickými přístupy, které zahrnují environmentální úvahy již od stádia designu technologických a

organizačních inovací. Navzdory narůstající nejistotě expertního vědění ohledně definic, příčin a řešení environmentálních problémů, nejsou věda a technologie v EM marginalizovány. V rámci technologického rozměru teorie EM vyvstala podstatná inovace – teoretici EM tematizovali a v realitě odkryli hlavní vývoj od nápravných technologií typu end-of-pipe k preventivním, „čistějším“ technologiím (Simonis, 1989; Huber, 1991; Mol, Spaargaren, 1992). Teorie EM se posunula od vývoje a implementace jednotlivých technologií (často omezených na to, co by se dalo nazvat „hardwarem“) směrem k vývoji a implementaci komplexnějších společensko-technologických systémů.

Význam dynamiky trhu a ekonomických činitelů je dalším z důležitých tematických okruhů teorie EM. Těmito činiteli jsou myšleny korporace, producenti, zákazníci, spotřebitelé, úvěrové ústavy, pojišťovny atd. jako nositelé ekologické restrukturalizace a reform (vedle již tradičních státních orgánů a environmentálních neziskových organizací). Tématu zvyšujícího se významu dynamiky trhu a ekonomických činitelů v environmentálních otázkách se teoretici EM musí intenzivně věnovat mimo jiné také proto, že se v této otázce ozývá na stranu teorie EM nejvíce kritiky.

Co se změn v úloze národního státu týče, styl vlády v politické modernizaci je decentralizovanější, flexibilnější a konsensuální (Jänicke, 1993). Zahrnuje více příležitostí nevládních aktérů převzít tradiční administrativní, regulativní, manažerské a korporátní funkce národních států. Tyto nové instituce zároveň podkopávají tradiční roli národního státu při prosazování environmentálních reform.

Změny pozic, rolí a ideologií současných sociálních (zejména environmentálních) hnutí jsou posledním tematickým okruhem teorie EM. Sociální hnutí jsou stále více zapojovány do rozhodovacích procesů týkajících se environmentální reformy ve veřejných i soukromých institucích – na rozdíl od 70. a 80. let, kdy byla sociální hnutí odsunována na periferii či dokonce zcela mimo takovéto procesy a instituce. Spolu s tímto hovoří teoretici EM o změně charakteru environmentálního hnutí, která již nejsou zaměřena tolik proti současnému ekonomickému a politickému systému, ale naopak s dalšími aktéry EM spíše kooperují.

Ad 2:

Z ekonomického hlediska jsou podmínkami nutnými pro možný rozvoj EM existence státem do určité míry regulovaného trhu, industriální ekonomika, rozvinutá věda a technologie a dostatek dostupných finančních zdrojů. Obecně lze říct, že ekonomické názory teoretiků EM vycházejí z myšlenek neoliberalismu, který vystupuje proti velkým

státním intervencím do trhu, prosazuje mechanismus volné konkurence a odmítá národohospodářské plánování. Na rozdíl od klasického liberalismu uznává určitou úlohu státu, která spočívá hlavně v zajištění vhodných podmínek pro fungování tržních mechanismů.

Co se sociálního kontextu týče, je nutná existence kvalitního vzdělávacího systému, silné environmentální uvědomění a dostatečně vysoká úroveň příjmů obyvatel (ze které vyplývá i jejich dostatečná kupní síla). Zároveň by mělo ve společnosti existovat minimálně povědomí o post-materialistických hodnotách.

Politický systém daného státu by měl být participativní demokracií s fungujícími environmentálními institucemi. Pro fungování EM v praxi je nutné, aby byly jednotlivé environmentální otázky v rámci státního sektoru životního prostředí institucionalizované, tedy aby existovaly jasně dané a jednoznačné požadavky, odpovědnosti a pravidla pro všechny aktéry EM.

Ad 3:

Hlavními aktéry EM zmiňovanými v textech ekomodernistů jsou firmy, veřejnost, nevládní neziskové environmentální organizace a státní aparát. Ve většině případů se teoretici zabývají jednotlivými aktéry a vztahy mezi nimi z hlediska procesů výroby a spotřeby a jejich možnostmi (kapacitou) posunout tyto procesy směrem k environmentálně příznivějším praktikám.

Firmy jsou klíčovým aktérem EM, protože rozhodují o způsobech výroby a případné implementaci preventivních inovací. Veřejnost hraje v EM zejména roli (v ideálním případě environmentálně uvědomělých) spotřebitelů, dále pak teorie EM vidí úlohu veřejnosti v možnosti podílet se na rozhodovacích procesech v rámci participativní demokracie. Nevládní neziskové organizace mohou dle EM díky tomu, že se posunuly od anti-systémového přístupu ke kooperaci s ostatními aktéry EM, ovlivňovat jednání a konání dalších aktérů (zejména firem). Dle teoretiků EM se neziskové organizace profesionalizovaly, aby mohly naplnit své role v rámci stávajícího systému. Pojem státního aparátu jako aktéra EM v sobě kromě tradičních institucí zahrnuje také vládní environmentální agentury a instituce a tvorbu politických programů, které se snaží o redukci environmentálních problémů. Stát má dle teoretiků EM hlavně zajistit podmínky vhodné pro fungování tržních mechanismů, nemá se zcela vzdávat možností regulačních opatření (např. daňové zatížení environmentálně nepříznivých výrobních způsobů).

Ad 4:

Vynoření teorie EM podpořilo naději, že v rámci modernizace nalezneme (minimálně) zárodky toho, co by dokázalo nastolit nejen rekonvalescenci životního prostředí, ale také ekologickou stabilitu a dlouhodobou udržitelnost. Dále tato teorie dala vzniknout nespočtu debat a výzkumů na poli environmentální sociologie, politiky, filosofie i vědy. Navzdory těmto cenným akademickým přínosům to však vypadá, že teorie EM selhává v argumentaci při pokusech o prokázání skutečnosti, že modernizace je kompatibilní s rozvojem ekologické udržitelnosti. Autoři teorie EM čelí časté kritice založené zpravidla na kritice kapitalismu (a s ním související industrializace), kterého se ekomodernisté nehodlají vzdát. Dále je zpochybňován jejich optimismus v otázce role nových technologií. S kapitalismem a existencí nových technologií jako s podmínkami teorie EM souvisí také podstatná skutečnost, že se teorie EM vztahuje jen na bohaté rozvinuté země (ze kterých tato teorie také pochází). Argumenty opozice teorie EM jsou v mnoha ohledech silné, zpochybňují možnost upřednostnění environmentálních zájmů před těmi ekonomickými v podmínkách, kdy je neustálý hospodářský růst považován za nezbytný, dále kritizují přehnanou víru ekomodernistů v nové technologie a pokud je nějaký přínos moderním technologiím přiznán, je zde problém nedostupnosti těchto technologií pro rozvojové země. Teoretici EM jsou si vědomi některých úskalí této teorie a snaží se na kritické ohlasy odpovídat buď (kritickou) analýzou oněch kritických reakcí, anebo smířlivěji dalšími výzkumy, kterými se snaží dokázat opak. Důkazem těchto reakcí je rozšíření zájmu teorie EM právě i na rozvojové oblasti, byť je zde tato teorie teprve ve svých počátcích.

Teorie EM se tedy na éru pozdní modernity dívá optimistickým pohledem. Slibuje si od ní, že industrializace, technologický pokrok, ekonomický růst a kapitalismus jsou nejen kompatibilní s ekologickou udržitelností, ale mohou být také klíčovými prvky environmentální reformy (Cohen, 1997; Mol 1995).

Jsem si vědoma toho, že jednotlivé kapitoly mé diplomové práce by zasloužily detailnější rozpracování. Snažila jsem alespoň dotknout všech aspektů teorie EM a postihnout ty nejdůležitější, díky čemuž jsem se v rámci omezeného rozsahu diplomové práce bohužel nemohla vyhnout jisté obecnosti jednotlivých témat.

Důležitou otázkou k diskusi zůstává to, proč nebyla teorie EM doposud více tematizovaná v českém akademickém prostředí a v českém prostředí obecně. Texty týkající se teorie EM nejenže nejsou k dispozici v institucích, jako jsou české univerzity

(Univerzita Karlova v Praze, Masarykova Univerzita v Brně, Univerzita Palackého v Olomouci) a knihovny (hledala jsem v katalozích Městské a Národní knihovny v Praze), ale ani v „nevědeckém“ prostředí českého internetu nelze k tématu EM najít mnoho relevantních informací.

Relevantní odpověď na tuto otázku by zasloužila podrobnější výzkum, na tomto místě tedy spíše vyjádřím svůj názor, jenž jsem si vytvořila na základě výzkumu autorů Jehličky, Sarrea a Podoby (2005), kteří se pokusili o analýzu českého environmentálního hnutí, přičemž se jim podařilo charakterizovat obecný kontext politické přeměny v České republice po roce 1989. Ve většině postkomunistických zemích, Českou republiku nevyjímaje, byl ekonomický růst a snaha vyrovnat se západu (zejména v tempu výroby a spotřeby) po roce 1989 prioritou. Po sametové revoluci byla pro českou politiku nejdůležitější stabilizace demokratického systému, což se však ve skutečnosti změnilo v pokus o prosazení velkých politických stran a uzavření politického systému pro menší strany. Prostředí (politické, kulturní i sociální) postkomunistických zemí vzhledem k neblahé socialistické historii nebylo (a stále není) nakloněno k jakýmkoli „alternativním“ proudům kritizujícím tržní kapitalismus. Jinými slovy, kapitalismus je v postkomunistických zemích vnímán jako východisko z tehdejší neudržitelné politické, sociální, kulturní i environmentální situace, kritika kapitalismu v českém prostředí není vítána, a to ani v environmentálním diskurzu. Teorie ekologické modernizace ve své podstatě obhajuje kapitalismus a imperativ ekonomického růstu, avšak v ČR není potřeba, aby byly její myšlenky zdůrazňovány tak „hlasitě“ jako na západě, kde je kritice tržního kapitalismu nakloněno nejen environmentální hnutí, ale např. i některé levicově orientované univerzity. Jak jsem již na začátku zdůraznila, jde o názorovou spekulaci, tato otázka by si zasloužila zvláštní výzkum.

8. Profily zakladatelů teorie ekologické modernizace

Prof. Dr. Arthur P. J. Mol (nar. 1960) – vystudoval environmentální vědy na univerzitě ve Wageningenu (Nizozemí), kde od r. 1989 přednášel na fakultě sociálních věd. V r. 1995 dokončil doktorát ze sociologie na amsterodamské univerzitě. V r. 1999 se stal vedoucím katedry environmentální politiky a sociologie wageningenské univerzity a od r. 2000 zde působí jako profesor. Věnuje se tématům globalizace, životního prostředí, ekologické modernizace a environmentální sociologie. Jeho výzkumy se týkají charakteru spotřeby a produkce, možností využití přírodních zdrojů a globálním environmentálním změnám (Web 3).

Prof. Dr. Gert Spaargaren (nar. 1954) – vystudoval sociologii na univerzitě ve Wageningenu (původně studoval přírodovědný obor zaměřený na nemoci rostlin), v r. 1997 obhájil disertační práci na téma ekologické modernizace produkce a spotřeby. V r. 2004 získal titul profesora v oblasti environmentální politiky a udržitelných vzorců spotřeby na Wageningenské univerzitě, kde dodnes působí. Vedle výzkumů týkajících se produkce a spotřeby se věnuje také environmentální sociologii (Web 4).

Prof. Dr. Joseph Huber²⁴ – od r. 1992 vede katedru ekonomie a environmentální sociologii na univerzitě Martina Luthera ve Wittenbergu. Do r. 1995 zde byl zároveň ředitelem Centra environmentálních věd. Oblast jeho působení je od sociologie přes ekonomii až po politologii. Věnuje se zejména tématům ekologické modernizace a technologických inovací, měnové reformě a budoucnosti práce a sociálního státu (Web 5).

Prof. Dr. Martin Jänicke (nar. 1937) – vystudoval sociologii, politologii, ekonomii a historii na Svobodné univerzitě v Berlíně. V r. 1970 získal titul profesora politologie a v r. 1971 titul profesora v oblasti komparativní analýzy. V sedmdesátých letech byl konzultantem německého kancléře a od r. 1981 do 1983 byl členem berlínské Sněmovny reprezentantů. V letech 1986 až 2007 byl ředitelem Výzkumného centra pro environmentální politiku. Jänicke byl také členem mnoha vědeckých panelů a poradenských skupin, například členem německé komise UNESCO nebo Národní komise pro výzkum globálních změn. Dodnes působí na berlínské Svobodné univerzitě jako ředitel Centra pro výzkum environmentální politiky (Web 6).

²⁴ Rok narození profesora Hubera se mi bohužel nepodařilo dohledat.

9. Seznam použitých zdrojů

Literatura

- Andersen, M. S. (2002). Ecological modernisation or subversion? The Effect of Europeanization on Eastern Europe. *American Behavioral Scientist*, 45(9), 1394-1416.
- Baker, S., (2007). Sustainable development as symbolic commitment. *Environmental Politics*, 16(2), 297-317.
- Barton, J. R. (1997). *The North-South Dimension of the Environment and Cleaner Technology Industries*. Maastricht: Institute of New Technologies, The United Nations University.
- Beck, U. (2004). *Riziková společnost*. Praha: SLON.
- Beck, U., Willms, J. (2004). *Conversations with Ulrich Beck*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, M. (2004). *An Invitation to Environmental Sociology*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Buttel, F. H. (2000). Ecological modernisation as social theory. *Geforum*, 31, 57-65.
- Buttel, F. H. (2003). Environmental sociology and the explanation of environmental reform. *Organization & Environment*, 16(3), 306-344.
- Catton, W. R., Dunlap, R. (1978). Environmental sociology: A new paradigm. *The American Sociologist*, 13, 41-49.
- Cohen, M. J. (1997). *Sustainable development and ecological modernisation: national capacity for rigorous reform*. Oxford: Oxford Centre for Environment, Ethics & Society.
- Cohen, M. J. (1998). Science and the environment: assessing cultural capacity for ecological modernisation. *Public understanding of science*, 7(2), 149-167.
- Cohen, M. J. (2000). Ecological modernisation, environmental knowledge and national character: a preliminary analysis of the Netherlands. *Environmental Politics*, 9(1), 77-106.
- Christoff, P. (1996). Ecological modernisation, ecological modernities. *Environmental Politics*, 5(3), 476-500.
- Davis, G. A. (2000). *Principles for application of extended producer responsibility*. Paris: OECD.
- Dalton, R. J., Reccia, S., Rohrschneider, R. (2003). The environmental movement and the modes of political action. *Comparative Political Studies*, 20(10), 1-29.
- Doherty, B. (2002). *Ideas and Actions in the Green Movement*. London, New York: Routledge.
- Downs, A. (1972). Up and Down with Ecology. The „issue-attention Cycle“. *The Public Interest*, 28, 38-50.
- Dryzek, J. (1997). *The Politics of the Earth*. Oxford: Oxford University Press.
- Fischer, D., Freudenburg, W. R. (2001). Ecological modernisation and its critics: assesing the past and looping toward the future. *Society and Natural Resources*, 14(8), 701-709.
- Foster, J. B., York, M. (2004). Political economy and environmental crisis. *Organization & Environment*, 17(3), 293-295.
- Frijns, J., Phuong, P. T., Mol, A. P. J. (2000). Ecological modernisation theory and industrialising economies: The case of Viet Nam. *Environmental Politics*, 9(1), 257-292.

- Giddens, A. (1998). *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Giddens, A. (2000). *Unikající svět. Jak globalizace mění náš život*. Praha: SLON.
- Giddens, A. (2001). *Třetí cesta. Obnova sociální demokracie*. Praha: Mladá fronta.
- Gille, Z. (2000). Legacy of waste or wasted legacy? The end of industrial ecology in post-socialist Hungary. *Environmental Politics*, 9(1), 203-231.
- Gore, A. (2000). *Země na misce vah. Ekologie a lidský duch*. Praha: Argo.
- Gouldson, A, Murphy, J. (1997). Ecological modernisation: restructuring industrial economies. In: Jacobs, M. (ed.). *Greening the millennium? The new politics of the environment*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Grondin, J. (1997). *Úvod do hermeneutiky*. Praha: OIKOIMENH.
- Hajer, M. A. (1995). *The politics of environmental discourse: ecological modernisation and the policy process*. Oxford: Clarendon Press.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Huber, J. (1991) . Ecological modernisation: beyond scarcity and bureaucracy. Překlad původního textu: Huber, J. (1991). Ecologische modernisering: weg van schaarste, soberheid en bureaucratie?'. In: Mol, A. P. J., Spaargaren G., Klapwijk, B. (eds.). *Technologie en Milieubeheer. Tussen Sanering en Ecologische Modernisering*. Den Haag: SDU, 167-183.
- Huber, J. (2004). Environmental policy shift through technological innovation. In: Klaus, J., Binder, M. a Wiczorek, A. (eds). *Governance for Industrial Transformation*. Berlín: Environmental Policy Research Centre, 438 - 447.
- Huber, J. (2005). Technological environmental innovations. *Der Hallesche Graureiher*, 1.
- Jalas, M. (2006) Sustainable consumption innovations – instrumentalization and integration of emergent patterns of everyday life. In: Munch Andersen, M., Tukker, A. (eds.). *Perspectives on Radical Changes to Sustainable Consumption and Production*, 4, 98-123.
- Jänicke, M. (1990). *State failure: the impotence of politics in industrial society*. Cambridge: Polity Press.
- Jänicke, M. (1993). On ecological and political modernization. Překlad původního textu: Jänicke, M. (1993). Über ökologische und politische Modernisierungen, *Zeitschrift für Umweltpolitik und Umweltrecht* 2, 159–175.
- Jänicke, M., Binder, M., Mönch, H. (2000). Structural change and environmental policy. In: *The emergence of ecological modernisation: integrating the environment and the economy?*. Londýn, New York: Routledge, 133-152.
- Jänicke, M. (2003). Industrial transformation between ecological modernisation and structural change. In: Klaus J., Binder, M. a Wiczorek, A. (eds.). 2004. *Governance for Industrial Transformation. Proceedings of the 2003 Berlin Conference on the Human Dimensions of Global Environmental Change*, Environmental Policy Research Centre, 201-207.
- Jehlička, P., Sarre, P., Podoba, J. (2005). The Czech Environmental Movement's Knowledge Interests in the 1990s: Compatibility of Western Influences with pre-1989 Perspectives. *Environmental Politics*, 14(1), 64 - 82.
- Jokinem, P. (2000). Europeanisation and ecological modernization: agri-environmental policy and practice in Finland. *Environmental Politics*, 9(1), 136-167.
- Klimeš, L. (1981). *Slovník cizích slov*. Praha: SPN.

- Kronick, J. C. (1997). Alternativní metody kvalitativního výzkumu. *Sociologický časopis*, 33(1), 57-67.
- Leroy, P., van Tatenhove, J. (2000). Political modernization theory and environmental politics. In: In: Buttel, F., Mol, A. P. J., Spaargaren, G. (eds.). *Environment and Global Modernity*. Londýn: Sage.
- Lindhqvist, T. (2000). *Extended producer responsibility in cleaner production: policy to promote environmental improvements of product systems*. Lund: Lund University.
- Liefferink, Andersen, Enevoldsen, (2000)
- Milanez, B. (2006). *Friend or foe? Ecological modernisation in Brazil*. Christchurch: Lincoln University Press.
- Mitchel, E. R. (2001). Thorstein Veblen: Pioneer in Environmental Sociology. *Organization & Environment*, 14(4), 389-408.
- Mol, A. P. J. (1996). Ecological modernisation and institutional reflexivity: environmental reform in the late modern age. *Environmental Politics*, 5(2), 302-323.
- Mol, A. P. J. (1999). Ecological modernisation and environmental transition of Europe: between national variations and common denominators. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 1, 167-181.
- Mol, A. P. J. (2000). The environmental movement in era of ecological modernisation. *Geoforum* 31(1), 45-56.
- Mol, A. P. J. (2001). *Globalization and environmental reform: The ecological modernization of the global economy*. Cambridge: MIT Press.
- Mol, A. P. J., Sonnenfeld, D. A. (2000). Ecological modernisation around the world: An introduction. *Environmental Politics*, 9(1), 3-14.
- Mol, A. P. J., Spaargaren, G. (1992). Sociology, environment, and modernity: Ecological modernization as a theory of social change. *Society and Natural Resources*, 5, 323-344.
- Mol, A. P. J., Spaargaren, G. (2000). Ecological modernisation in debate: A review. *Environmental Politics*, 9(1), 17-49.
- Mol, A. P. J., Spaargaren, G. (2009). Ecological modernisation and industrial transformation. *A Companion to Environmental Geography*, 253-265.
- Musil, L. (1998). Tři ideologie problému prostředí. In: *Sborník prací Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity Sociální studia*, 3.
- Neale, A. (1997). Organising environmental self-regulation: liberal governmentality and the pursuit of ecological modernisation in Europe. *Environmental Politics*, 6(4), 1-24.
- OECD (2001). *Extended producer responsibility. A guidance manual for governments*. Paříž: OECD.
- Olsthoorn, X., Wieczorek, A. (2006). *Understanding Industrial Transformation. Views from Different Disciplines*. Dordrecht: Springer.
- Opler, M. E. (1945). Themes as dynamic forces in culture. *American Journal of Sociology*, 5, 198-206.
- Petrusek, M. (1994). *Sociologické pojmosloví. Sociologické školy, směry, paradigmaty*. Praha: SLON.
- Petrusek, M. (2006). *Společnosti pozdní doby*. Praha: SLON.
- Pepper, D. (1998). Sustainable development and ecological modernization: a radical homocentric perspective. *Sustainable development*, 6(1), 1-7.

- Pepper, D. (1999). Ecological modernisation or the „ideal model“ of sustainable development? Questions prompted at Europe's periphery. *Environmental Politics*, 8(4), 1-34.
- Perkins, R. (2003). Environmental leapfrogging in developing countries: a critical assessment and reconstruction. *Natural Resources Forum*, 27(3), 177-188.
- Petrželová, J. (2007). *Encyklopedie ekonomických a právních pojmů pro školy a veřejnost*. Praha: Linde.
- Rinkevicius, L. (2000). The ideology of ecological modernisation in double-risk societies: a case study of Lithuanian Environmental policy. In: Buttel, F., Mol, A. P. J., Spaargaren, G. (eds.). *Environment and Global Modernity*. Londýn: Sage.
- Ryan, G. W., Bernard, H. R. (2003). Techniques to identify themes. *Field Methods*, 15(1), 85-109.
- Seippel, O. (2000). Ecological Modernization as a theoretical device: strenghts and weaknesses. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 2(4), 287-302.
- Schlosberg, D., Rinfret, S. (2008). Ecological modernisation, American style. *Environmental Politics*, 17(2), 254-275.
- Simonis, U. E. (1989). Ecological modernization in industrial society: three strategic elements. *International Social Science Journal*, 121, 347-361.
- Sloep, P., van Dam-Mieras, M. (1995). Science on environmental problems, in P. Glasbergen, A. Blowers (eds.) *Environmental Policy in an International Context 1. Perspectives*, 31-58.
- Sonnenfeld, D. A. (1999). *Social movements and ecological modernization: the transformation of pulp and paper manufacturing*. Berkeley: Institute of international studies, University of California.
- Sonnenfeld, D. A. (2000). Transnational Influences on the 'Greening' of Industry in Thailand. Human Rights and Globalization. Santa Cruz: University of California.
- Schnaiberg, A. (1980). *The Environment. From Surplus to Scarcity*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Schnaiberg, A., Pellow, D. N., Weinberg, A. S. (2002). The Treadmill of Production and the Environmental State. In: Mol, A. P. J., Buttel, F. (eds.). *The Environmental State under Pressure*. Oxford: Elsevier Publishing.
- Spaargaren, G. (1997). *The ecological modernization of production and consumption: essays in environmental sociology*. Wageningen: Wageningen University.
- Spaargaren, G. (2000). Ecological modernisation theory and domestic consumption. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 2(4), 323-335.
- Spaargaren, G. (2003). Sustainable consumption: a theoretical and environmental policy perspective. *Society and Natural Resources*, 16, 1-15.
- Spaargaren, G. (2006). *Ecological modernisation of social practices and the consumption-junction*. Wageningen: Wageningen University.
- Simonis, U. E. (1989). Ecological modernisation of industrial society: three strategic elements. *International Social Science Journal*, 121, 347-361.
- Van der Heijden, H. -A. (1999). Environmental movements, ecological modernisation and political opportunity structures. *Environmental Politics*, 8(1), 199-221.
- VanKoppen, K. (2000). Resource, Arcadia, Lifeworld. Nature concepts in environmental sociology. *Sociologia Ruralis*, 40(3), 300-318.

Van Tatenhove, J., Leroy, P. (2000). *Political Modernisation and the Environment: The Renewal of Environmental Policy Arrangements*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers.

Weidner, H. (2002). Capacity building for ecological modernization: lessons from cross-national research. *American Behavioral Scientist*, 45(9), 1340-1368.

York, R., Rosa, E. (2003). Key challenges to ecological modernization theory. *Organization & Environment*, 16(3), 273-288.

Young, S. C. (2000). Introduction: the origins and evolving nature of ecological modernisation. In: Young, S. C. (ed.). *The emergence of ecological modernisation: integrating the environment and the economy?* Londýn, New York: Routledge.

Internetové zdroje

Web 1: <http://slovník.ekopolitika.cz/r.shtml>

Web 2: <http://www.enp.wur.nl/UK/Staff/Arthur+Mol/>

Web 3: <http://www.enp.wur.nl/uk/staff/gert+spaargaren>

Web 4: http://www.maartenhajer.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=23

Web 5: http://www.polsoz.fu-berlin.de/en/polwiss/forschung/systeme/ffu/05_team/mitarbeiter/jaenicke_martin/index.html

Web 6: <http://www.soziologie.uni-halle.de/huber/index.en.html>

Web 7: <http://www2000.wzb.eu/alt/uta/simonis.en.htm>

Web 8: <http://www.enviweb.cz/eslovník/113>

Web 9: <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/jsp/index.jsp>

Web 10: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Newly_industrialized_countries.svg